

636

Լ- 69

ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

I

ԸՆՏԱՆԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔԸ ԵՒ
ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆԵԼՈՒ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ:

(Ի. Բ. ԼԻԻՅԱՄՈՒԴՐՈՎ)

ՓՈԽԱԴՐԵՑ

Կ. Կ. ՄԵԼԻԿ-ՇԱՃՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Издание Б. А. КУЛЬТУРНАГО СОЮЗА
Издательской Секции № 22

СКОТОВОДСТВО

Уходъ за домашн. живот. и сред. защиты ихъ отъ болѣз.

(И. Б. Любомудровъ)

Пер. К. К. Меликъ-Шахназарянца.

Электропечатня газ. „БАКУ“

Баку 1911 г.

95

03 MAY 2013

ԲԱԳՈՒԱՅ ՀԱՅՈՑ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՄԲ

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵ

1. „Պատանեկան Գրադարան“ №№ 1—17
Իւրաքանչիւր գիրքը
2. Хрестоматія—Ս. Մանդիկեանի
3. Դիւան հայոց պատմութեան—Գիւտ ա. ֆ.
Աղանեանի 4
4. Բանաստեղծութիւններ — Յ. Յովհաննիս-
տեանի 1
5. Վէրք Հայաստանի—Խ. Աբովեանի
6. Վիլհելմ Տէլ—Վ. Օսրոգորսկու
7. Յրէնի—Վ. Օսրոգորսկու
8. Գործնական շերամապահութիւն—Կ. Մե-
լիք-Շահնազարեանի
9. Բամբակի մշակութիւնը — Ն. Տարանի-
նովի (Թարգմանութիւն)
10. Մանր վարկի հաստատութիւնները
11. Բուսական աշխարհ—Կ. Մելիք-Շահնա-
զարեանի
- ԴՐՒԱԳՆԵՐ ՀԱՅ. ՊԱՏՄՈՒԹ. № 1—11
12. Արտաշէս Երկրորդ—Վ. Փափագեանի
13. Գագիկ Երկրորդ
նոյնի
14. Վարդանանց պատերազմը—նոյնի
15. Տրդատ և Գրիգոր Լուսաւորիչ—Մ. Առա-
մէլեանի
16. Սահակ և Մեղրուզ—Վ. Փափագեանի
17. Վահան Մամիկոնեան—Մ. Առամէլեանի
18. Թորոս իշխան Վ. Փափագեանի
19. Լևոն Երկրորդ
նոյնի

636
L-69
պ.

30 JUL 2010

Հրատարակ. Բագուայ Հայոց Կուլտուրական Միութեան
Հրատարակչական Մասնաճիւղի № 22

636
L-69

ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

I

ԸՆՏԱՆԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔԸ ԵՒ
ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆԵԼՈՒ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ:

(Ի. Բ. ԼԻԻԲՐԱՐՈՒԴՐՈՎ.)

ՓՈԽԱԳՐԵՑ

4. 4. ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Издание Б. А. КУЛЬТУРНАГО СОЮЗА

Издательской Секции № 22

СКОТОВОДСТВО

Уходъ за домашн. живот. и сред. защиты ихъ отъ болѣз.

(И. В. Любомудровъ)

Пер. К. К. Меликъ-Шахназарянца.

Электротечная газ. „БАКУ“

Баку 1911 г.

Մ Ա Ս Ն Ի .

ԸՆՏԱՆԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
 ՀԻՍՈՒՆՔԸ:

Ա. ԿԵՐԱԿՐԵԼԸ:

Ընտանի կենդանիներ բազմացնելու շահը կախած է գլխաւորապէս լաւ և պատշաճ կերակրից: Դրա համար էլ գիւղատնտեսութեան վերաբերեալ կենդանիներ խնամելիս, պէտք է հոգալ ոչ միայն սերունդը ազնւացնող լաւ որձեր ընտրել, օրինակ, պինդ կազմ ունեցող ձիեր, կաթնատու կովեր, բուրդը ընտիր ոչխարներ, շուտ չաղացող խոզեր և այլն, այլ և հարկաւոր է ուշ դարձնել նաև պատշաճ և կենդանու բնութեան համապատասխան կերակրի վրայ, որից մեծապէս կախումն ունի և իրեն՝ կենդանու գոյութիւնը:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻՆ ԻՐԵՆՑ ԲՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ԿԵՐԱԿՐԵԼԸ:

Եթէ կենդանիներին բաւականաչափ կեր են տալիս, բայց այդ կերը համապատասխան չէ նրանց բնոյթին, այդպիսի խնամատարութիւնը ոչ միայն վատ պէտք է համարել, այլ և զանազան հիւանդութիւնների ենթարկելու ճանապարհ բացող: Այդ բանի վրայ գիւղացի անասնապահները շատ քիչ են ուշադրութիւն դարձնում, որի համար էլ նրանց սպառած կերից շատ քիչ օգուտ են վերցնում և բացի այդ, իրենց հօտը կամ նախիրը ենթարկում են զանազան հիւանդութիւնների: Դրա համար

էլ անասուններին կերակրելիս, պէտք է ուշադիր լինել, որ տւած կերը այնպիսի կազմ ունենայ, որ ամեն կերպ համապատասխան լինի կենդանու բնոյթին, ճաշակին, ծառայէ որոշւած նպատակին, նրան դուրեկան լինի, մի խօսքով, նրա բոլոր կարիքներին բաւականութիւն տայ:

Դրա համար էլ անուր պէտքէ այնպիսի կեր, որ նա փոքր ծաւալ ունենայ, բայց շատ սննդարար լինի, որովհետեւ նրա փոքրիկ ստամոքսը չէ կարող մեծ քանակութեամբ քիչ սննդարար կեր տեղաւորել և նրանից իր համար այնքան սննդարար նիւթ վերցնել, որքան նրան պէտք է կեանքը պահպանելու մշտական ծանր աշխատութեան ժամանակ: Այդ իսկ պատճառով ձիու կերը պիտի լինի գլխաւորապէս հատիկներից և լաւ չոր կերակրից, ինչպիսիք են խոտն ու աւույտը կամ կորնկանը (клеверъ): Կարտոֆիլ, ձակնդեղ, գազար կարելի է տալ ձիերին, բայց զրանք մի աննշան մաս պիտի կազմեն տրւելիք միւս սննդարար կերակրի, մանաւանդ ծանր աշխատութեանց ժամանակ:

Եզջիւղաւոր անասունը իր բնաւորութեամբ պատկանում է այն կենդանիներին, որոնք սննդուում են քիչ սննդարար նիւթ ունեցող կերակրով: Նա մեծ քանակութեամբ կեր է պահանջում, որ մի բանով կարողանայ իր ահագին ստամոքսը լցնել և հարկաւոր սննդարար նիւթերը նրանից ձեռք բերել: Դրա համար էլ ծղօտը, խոտը, արմատապտուղ բոյսերը, այն է, կարտոֆիլը, ձակնդեղը, գազարը և մի քանի գործարանական տականքներ, ինչպէս զիրզը (տիլը օղի քաշելուց), ձակնդեղի մնացորդները համաչափ խառն չոր կերի հետ եղջիւրաւոր անասունի համար ընտիր կեր են կազմում: Միայն մի քանի դէպքում, օրինակ, ծննդկան կովերին, չաղացնելիք եզնների կարելի է աւելացնել փոքր քանակութեամբ հացահատիկ, բայց նախապէս աղած, փշրած, թրջած, որպէսզի

հատիկները ստամոքսից ու աղիքներից անցչկենան առանց մարսւելու և անասունի առողջութեանը վնաս չբերեն:

Ոչխարներից բնական, այսինքն, իրենց բնոյթին համաձայն կերակրելը նոյնն է, ինչ որ եղջիւրաւոր անասունին, միայն թէ կերը պէտք է չոր ու լեռնային տեղերում բոսած, աւելի սննդարար խոտերից կազմւած լինի: Ոչխարները քնքոյշ ու հոտաւէտ բոյսեր են սիրում, ջրջրոտ կերը նրանց վնասակար է, ուստի արմատապտուղ բոյսերը և գործարանական մնացորդները մեծ գգուշութեամբ պիտի նրանց տալ: Ոչխարները եղջիւրաւոր անասուններից աւելի լաւ են հատիկները մարսում, ուստի պէտք է, ինչպէս հարկն է, պատրաստել և այնպէս սովորական կերի հետ տալ:

Խոզերի, ինչպէս ամեն բան ուտող կենդանու, կերի ընտրութիւնը շատ հեշտ է, միայն որոշ պատրաստութիւն է պահանջում, ինչպէս, եփել, կտորել, փշրել:

Նայելով կերի տեսակին, այդ տեսակ կենդանու կերակուր պատրաստելը կարեւոր է նաև այն տեսակէտից, որ խոզերը ամեն մի կերակուր ագահութեամբ կուլ են տալիս, առանց ատամներով ծամելու և բաւականաչափ լորձուների հետ խառնելու: Չոր ու պինդ կերը, ինչպէս հացահատիկները, (ցորեն, գարի, եղիպտացորեն) ամբողջովին անպէտք են խոզի համար, որովհետեւ առանց մարսելու անց են կենում մարսողական խողովակներից, աղիքներից, որով նրան այս ու այն հիւանդութեան են տրամադրում: Խոզերի համար արմատապտուղներն ու գործարանների թափթփուկները ամենալաւ կերն են կազմում:

ԿԵՐԱԿՐԻ ՔԱՆԱԿԸ:

Ինչպէս կերակրի որակը, այնպէս էլ նրա քանակը շատ տարբերւում են, նայելով կենդանու տեսակին ու նրա ինչ բանի ծառայացնելուն: Կերակրի այն քանակը,

որ միմիայն ծառայում է կենդանու կեանքի պահպանութեան, ասուում է էական կերակուր: Նոյն քանակի կերակուրը, որ ոչ միայն կենդանու կեանքն է պահպանում, այլ բացի դրանից, նպաստում է և նրա հասակի աճելութեան, ծանրութեան, նրա մէջ աշխատանքի ոյժ պատրաստելուն և այս ու այն արդիւնքը արտադրելուն, ինչպէս, բուրդ, կաթ, ասուում է արդիւնաբեր կերակուր: Իհարկէ կերակրի քչութեան ժամանակն էլ կենդանիները կարող են երկար ժամանակ ապրել և մինչև անգամ քիչ ու միշտ արդիւնք հասցնել, ինչպէս ժլատութեամբ պահած, հալումաշ եղած կովերը՝ որոշ քանակի կաթ, ոչխարները՝ բուրդ, ձիերը՝ աշխատանք կայն, միայն թէ այդպէս կերակրելը, երբ անասունը իր միսն է կրծում, չէ կարող ոչ միայն արդիւնաբեր ասել, այլ և էական:

Անասունների կանոնաւոր խնամատարութիւնը միմիայն հասկանալի է այն մաքուր, երբ կենդանուն այնքան կերակուր է տրւում, որ նա առոյգ տեսք է ունենում և նրա կազմաւորի մէջ աննպաստ փոփոխութիւն չէ նկատւում: Առհասարակ պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ լաւ սննդւած կենդանիները աւելի քիչ են ենթարկւում հիւանդութեանց, դեռահասները լաւ են կազմակերպւում և արագ մեծանում: Նիհար, քաղցած անասունները արօտատեղում խտրութիւն չեն դնում լաւ ու վնասակար բոյսերի մէջ, չեն կարողանում բոլոր վնասակար ազդեցութիւններին դիմանալ, դրա համար էլ յաճախ ենթարկւում են այս ու այն հիւանդութեան: Բայց այն ևս կայ, որ չափազանց գիրացնելն ևս հիւանդութեանց արամադիր է անում. գէր կովերը քիչ կաթ են տալիս, նրանց ծնունդը փոքրահասակ է սովորաբար և բնականից քիչ զարգացած: Այս ու այն անասունի կերի իսկական քանակը որոշելը շատ դժւար է. այդ կախած է ոչ միայն կենդանու ցեղից, տեսակից, իր մեծութիւնից, այլ և ամեն մի

կենդանու առանձնայատկութիւնից. այսպէս, տեսնում ենք, տեղական խողի համար ծառայող էական կերի յայտնի քանակը անգլիական ցեղի խողի համար շատ անգամ բաւական է, ինչպէս արդիւնաբեր կերակուր:

Ընդհանրապէս իբրև կանոն ընդունւած է, որ կենդանի անասունի ամեն մի 100 ֆունտ քաշին օրական պէտք է էական կերակուր տալ, այն է, անասունի կեանքը պահպանելու համար, առանց նրա յատկութեանց վնասելու, մօտ մի և կէս ($1\frac{1}{2}$ /₃) ֆունտ չոր խոտ, կամ այնքան ուրիշ որ և է կեր, որ նրա մէջ պարունակւող սննդարար մասը $1\frac{1}{2}$ ֆունտ խոտի սննդարար մասին համապատասխանի. իսկ արդիւնաբեր սննդի համար պէտք է տալ մօտ 3 ֆունտ ($3\frac{1}{3}$) ամեն մի 100 ֆունտ կենդանու քաշին:

Սննդի քանակի աւելացնելը միմիայն վերաբերում է սննդարար մասերի քանակի աւելացնելուն, և ոչ թէ սննդեան նիւթի ծաւալին, որը չպէտք է շատ տարբերւի գիւղատնտեսութեան մէջ պահւող անասունների էական կերի ծաւալից, այն է չոր կամ մարգագետնի կանաչ լաւ խոտից: Դրա համար էլ չոր խոտից պակաս սննդարար կեր տալով, ինչպէս ծղօտը (քիւլաշը, լամբան) հարկաւոր է սննդարարութեան կողմից պակասորդ մասը լրացնել ոչ թէ մեծ ծաւալով, այլ համապատասխան չափով այնպիսի կերով, որը շատ սննդարար նիւթեր ունենայ մէջը, օրինակ, 10 ֆունտ խոտին փոխարինելու համար, պէտք է 20 ֆունտ ծղօտ, բայց դրանից կերակրի ծաւալը կրկնակի կմեծանայ, դրա համար էլ պէտք է տալ 10 ֆունտ ծղօտ, իսկ սննդարարութեան չափը պահպանելու և խոտի չափին հաւասարացնելու համար նաև ուրիշ աւելի սննդարար կեր, օրինակ, հացի ալիւր, թէփ, քուսպ, կայն:

Հաշււած է, որ 10 ֆունտ խոտը իր սննդարարութեան կողմից համապատասխանում է

40—50 ֆունտ մարգագետնի խոտին (կանաչ),

- 40—45 ֆունտ թարմ, ծաղկած կորնկան,
 40 " չոր կորնկան (клеверъ),
 40—45 " թարմ առևոյտին (бонѣжъ) ծաղկելուց
 առաջ,
 9 " չոր առևոյտին,
 37—40 " թարմ իշառևոյտին (эспарцетъ),
 9 " չոր " "
 43—45 " թարմ հնդկացորենին (гречиха),
 10 " չոր " "
 26—30 " ցորենի ծղօտին (բիւլաշ),
 30—35 " հաճարի " "
 18—22 " գարու և վարսակի ծղօտին,
 15—18 " սիսեռի " "
 15—20 " կորեկի " "
 10—12 " հացաբոյսերի տականքին,
 20 ֆունտ եգիպտացորենի (սմինդրի) տերեւերին ու
 ցօղունին,
 18—22 ֆունտ կարտոֆիլի,
 26—30 " ճակնդեղի և դազարի,
 4—5 " հացաբոյսերի հատիկների,
 6—7 " թեփի,
 4—6 " քուսպի,
 10—11 " հացի օղի քաշելիս մնացորդի,
 35—45 " կարտոֆիլի օղի քաշելուց մնացորդի.
 25 " ճակնդեղի մզլածքի:

Ինչո՞վ և ՊԵՏԻ Է ԿԵՐԱԿԻՆ:

Ամեն մի կերակուր պէտք է ըստ կարելոյն կանոնաւոր տալ և առանց բաժինը պակասեցնելու: Կերակրի քանակի աւելացնելը կարող է տեղի ունենալ միայն մի քանի դէպքում, օրինակ, էգերի համար, երբ նրանք կերակրում են իրենց փոքրերին, և անասուններին գիրացնելու դէպքում:

Ամեն մի պակասեցրած բաժինը կենդանուն մնասելով, մնաս է բերում և իրեն անասնատիրոջ, որը անկարելի է լինում հեռացնել, մինչև անգամ կրկնակի կեր տալով, որովհետև կովը ընդ միշտ ցամաքում է, բուրդը քշանում, կենդանին լղարում, աշխատանքի համար թուլանում: Կերի քանակի յաճախ փոփոխելն ևս վնասակար ազդեցութիւն է անում: Երբ կերը շատ է լինում, առատօրէն տալիս են, իսկ պակաս ժամանակ՝ անասունին քաղցից սպանում: Եթէ անասնատէրը վաղօրօք չէ կարողանում իր անասունների համար բուսականին պաշար պատրաստել, երկու չարիքի փոքրագոյնը ընտրելով, լաւ է նախապէս իր անասունների թիւը կրճատէ, իսկ միատեսակ մեծ քանակութեամբ կեր ունենալուց, օրինակ, կարտոֆիլ, կայն, նա աւելի կերը պիտի ծախէ և ուրիշ չոր կեր ձեռք բերէ, օրինակ, ծղօտ, որպէսզի հաւասարակշռութիւն պահպանւի չոր ու թաց կերի մէջ, որը անհրաժեշտ է կենդանու սննդի համար:

Ինչ վերաբերում է կերակուր տալու ժամանակին, այդ կախումն ունի անասնի սովորութիւնից, միայն պէտք է միշտ հետևել միևնոյն ժամին կերակուր տալ և օրւայ սննդի քանակը չփոքրացնել, որովհետև անասունը իր կերը ստանալու ժամին վարժւելով, նրա ախորժակը գրգռւում է նոյն սովոր ժամին և կերը մարսելու կարողութիւնը զօրեղանում է, այն ինչ, իր ժամանակին բուսականութիւնը չտալով, թուլանում է թէ մինն և թէ միւսը:

Սոյնպէս չպէտք է կերակուր տալ, քանի որ ախորժակ չունի. ախորժակը բացւում է, երբ ստամոքսը դատարկ է: Ուտելու գրգիռը յաճախ երևում է թեթեամարս կեր տալիս, ընդհակառակը դժարամարս կերի ժամանակ շատ քիչ է այդ գրգիռը: Դրա համար էլ, նայելով կերի մարսելու աստիճանին, պէտք է յաճախ, ուշ ուշ տալ բաժինը: Դժարամարս կերը լաւ է գիշերը տալ,

որպէսզի անասունը զիշերւայ ընթացքում ժամանակ ունենայ մարտելու: Բաժինը չպէտք է շատ մեծ լինի, որովհետեւ անասունները չեն սիրում, երբ նրանց առաջին միւսնոյն կերը երկար ժամանակ ընկած է: Իբրեւ կանոն պիտի ընդունել, որ լաւ է կերակուրը քիչքիչ տալ, բայց յաճախ, քան մեծ բաժիններով, բայց ուշ ուշ:

ԱՆԿԱՆՈՆ ԿԵՐԱԿՐԵԼՈՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ,

Եթէ անասունը վատ կերակուր է ընդունում, քան նա պիտի ստանար իր բնոյթին համեմատ, այն ժամանակ նա իր լաւ յատկութիւններից շատը կորցնում է, իր յաջորդ սերնդին չէ տալիս, չէ կարողանում վնասակար ազդեցութիւններին դիմադրել և հեշտութեամբ է ենթարկւում հիւանդութեանց:

Օրինակ, ընտիր ցեղի մատակները, եթէ կերակրւում են եղջիւրաւոր անասունների սովորական կերով, ոչ միայն կորցնում են իրենց գեղեցկութիւնը, ոյժը և կազմը, այլ և թոյլ սերունդ են արտադրում: Առհասարակ դաշտավայրում, խոնաւ արօտատեղում կամ այգւաբիտի խոտահարքից ստացւած կերով անւած ձիերը լինում են անշնորհք, ծանր, մազը կոշտ, երկայն, փորը մեծ, դրանք թէ շատ քիչ դիմացկուն են լինում և թէ շատ քիչ ըմբռնող, միխօսքով, ընդունում են այնպիսի յատկութիւններ, որոնք յատուկ են եղջիւրաւոր անասուններին:

Արաբական աշխոյժ, հասկացող, գեղեցիկ ձիերը հացահատիկներից և ընտիր խոտից բաղկացած անունդի շնորհիւ լաւ պահպանւում են և յաջորդ սերնդին տալիս իրենց յատկութիւնները: Լեռնային տաւարը նմանապէս աննդարար կերի շնորհիւ պահպանւում է իր ամուր կազմւածքը և վայելուչ տեսքը, ինչպէս շվեցարական կամ տիրուեան տաւարը, որը սննդւել է խոնաւ արօտատեղերի փարթամ ու ջրջրոտ խոտերով, աւելի կոպիտ տեսք ունի,

ծանր է, տալիս է թէև առատ, բայց ջրալի կաթ, ինչպիսին է հողանդական ցեղի կովը:

ՉՈՐ ԿԵՐԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԹԱՅԻ ՀԵՏ:

Ինչպէս սննդեան նիւթի ծաւալի, այնպէս էլ թաց ու չոր կերի քանակի մէջ որոշ հաւասարակշռութիւն պիտի պահպանել: Չափազանց ջրջրոտ կերը, ինչպիսին է կարտոֆելը, ճակնդեղը, ճաճան, օղեհանութեան մնացորդները, առանց հարկաւոր չոր կեր խառնելու, թուլացնում են մարսողութիւնը և զանազան հիւանդութիւններ առաջացնում, օրինակ, խոնաւախտ, (мокрецъ) փորլուծութիւն ձիերի մէջ, և այլն: Նոյնպէս բացառապէս չոր կերով սննդելը դժւարացնում է ու դանդաղեցնում մարսողութիւնը և անասուններին շատ հիւանդութեանց ենթարկում:

Իբրեւ միջին ճանապարհ չոր և ջրջրոտ կերի կարող է ծառայել կանաչ կերը: Հետազօտութիւնները ցոյց են տւել, որ թարմ կերպով անասունին ուտեցրած և ոչ շատ խոնաւ տեղից վերցրած կանաչ կերի 100 ֆունտի մէջ, 75 ֆունտը ջուր է և միայն 25-ը պինդ ու չոր մաս: Հետևաբար կարտոֆելով, ճակնդեղով կամ օղեհանութեան մնացորդով սննդւող տաւարը, քանի որ այդ կերի 100 ֆունտից 90-ը ջուր է և միայն 10 ֆունտը պինդ մասեր, պէտք է այդպիսի կերի ջրային մասերը փշացնելու համար համեմատական չափերով չոր կեր ևս ընդունի, այն է խոտ կամ ծղօտ:

ԿԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ:

Գիւղատնտեսը ամեն ժամանակ միջոց չունի իր անասուններին այնպիսի կեր տալու, որը բնութիւնը սահմանած է նրանց համար կամ ինչ նպատակի համար պահում է այդ անասուններին, օրինակ, կաթը շատացնելու, չաղացնելու, և այլն: Դրա համար էլ նա պէտք է աշխատի

տալիք նիւթերի խառնուրդը այնպէս յարմարեցնել, որ նա իւր նպատակին հասնի: Պէտք է նկատել, որ ամեն մի կերի արժանիքը բարձրանում է նպատակայարմար պատրաստելուց: Կերը պատրաստելու ձևերը շատ են: Քննենք մեղանում սովորական ձևով տրուող եղանակները և ցոյց տանք, թէ ինչպէս պէտք է անել, որ կերի սննդարար մասերը շատացնելով և դիւրամարս շինելով, միաժամանակ անասունի առողջութեան համար փափաքար հետեանքներ չունենայ:

ա) Ծղօսի մանրուցը—դարմանը և խոտի թեփի կամ ալրի հետ խառնուրդը հեշտացնում է անասուններին կերակրելու եղանակը, դրանք թէ դիւրամարս են և թէ հեշտութեամբ են միւս կերերի խառնուում: Միայն պէտք է որոշ կանոններ պահպանել: Ձիերը պէտք է աւելի մանր կերակուր ստանան, իսկ տաւարի, ոչխարի կերը, որոնք ծամելուց և կերակուրը կուլ տալուց, նորից այդ յետ են բերում և որոճում, պէտք է աւելի երկայն լինի օրինակ 2—3 վերջով: Որպէսզի աւելի պարզ լինի, թէ ինչու այդպէս պէտք է լինի, բացատրենք համառօտ որոճալու մեխանիզմը: Տաւարի կամ ոչխարի առանց կանոնաւոր ծամելու կուլ տալով կերակուրը, որը միայն թեթեւ կերպով կրծկրծել է ու լորձիւնքով թաթախել, մտնում է նրանց առաջին ստամոքսը (քափանը), իսկ մի մասը երկրորդ ստամոքսը. կենդանու հանգստութեան ժամանակ այդ ստամոքսների մէջ կերակուրը փափկանալով, անասունը ուղած ժամանակը, կտոր կտոր, հաւի ձւի մեծութեամբ վերադարձնում է բերանը, որտեղ լաւ որոճալուց, լորձիւնքի հետ խառնելուց յետոյ, կրկին կուլ տալով, մտնում է երրորդ և չորրորդ ստամոքսը, որտեղ և կատարւում է բուն մարսողութիւնը: Դրա համար էլ, որպէսզի յիշած կտորները կարողանան այնպէս պատրաստել և որոճալու համար բերանը վերադանալ, պէտք է

որ կերը թէ չափազանց մանր և թէ փուխը չլինի, որովհետեւ այդ դէպքում տաւարը չէ կարող որոճալ, ուստի առաջին և երկրորդ ստամոքսում հաւաքւած կերակուրը, առանց կանոնաւոր որոճալու և լորձիւնքի հետ խառնելու, մտնում է երրորդ ստամոքսը և այդտեղ գրգռի մէջ եղած թերթերի նման այդ ստամոքսի ծալքերում հաւաքւելով, պնդանում է: Կանաչ կերի մանրերը միայն պէտք է այն ժամանակ, երբ դարնանը խառնում ենք չորի հետ, ինչպէս դարմանի կամ խոտի, որպէսզի անասունը չորից կանաչի անցնելիս վատ հետեանք չունենայ:

բ) Արմասապսուղների մանրելը, (կարտոֆելի, ճակնդեղի, գաղարի, կայն): Արմատապտուղները չպէտք է ամբողջովին մեծ մեծ կտորած անասուններին տալ, որովհետեւ հեշտութեամբ դրանք կարող են որկորումը մնալ և կենդանուն խեղդել, իսկ կուլ գնացածները շատ դժւարութեամբ են մարսւում: Ինչքան արմատապտուղը պինդ է, այնքան նա աւելի մանրել է պահանջում: Մանրելու երկու եղանակ կայ, կտորներով և շերտ շերտ. վերջինս այն առաւելութիւնն ունի, որ աւելի հեշտութեամբ է որոճւում և խեղդւելու վտանգ չունի: Արմատապտուղները չպէտք է մանրել և իբրեւ պաշար պահել, որովհետեւ նրանք շուտով են թթւում և բորբոսով ծածկւում, որից ոչ միայն անհամանում են, այլ և չափազանց փափաքար դառնում: Ամենից լաւը այն է, մանրացնելուց յետոյ, իսկոյն թեփի կամ ալրի հետ խառնել, որով նրանց շուտ փչանալու առաջը առնւում է և թէ թեփը կամ ալիւրը փափկանում:

գ) Արմասապսուղների լաւալը գործածութիւնից առաջ, մի անհրաժեշտ պայման է: Ծաղնդեղը, կարտոֆելը, բողկը, գաղարը, և այլն, եթէ չոր գետնից է հաւաքւած և այն լաւ եղանակին, բաւականաչափ մաքուր են լինում. բայց ուրիշ բան է, երբ թաց հողի միջից

են հանձնած կամ անձրիի ժամանակ, երբ կալած հողից կեղտոտուել է և լաւ լանալ է պահանջում:

դ) Հացահատիկների մանրելը կամ աղալը: Որովհետեւ վարսակը, դարին, աճարը, ինչպէս և սիսեռը ծածկւած են լինում պինդ և մարսողութեան համար դժւար պատեանով, ուստի դրանց ջարդելը կամ աղալը անհրաժեշտ է: Ձին սովորաբար իր կերը լաւ է ծամում, ուրեմն միայն նա կարող է հատիկները ամբողջովին ուտել, ի հարկէ թեփի կամ դարմանի հետ խառն, իսկ տաւարն ու ոչխարը քիչ են ծամում և դժւարութեամբ հատիկները մարսում, հետեաբար հարկաւոր է մանրելով հեշտացնել հատիկները մարսելու գործողութիւնը:

Հատիկների մանրելը օգնում է անասունն շուտ կշտանալուն, թեթեւացնում մարսողութիւնը, որով կենդանին շուտ շուտ ուտելու ցանկութիւն է զգում և շատ կեր ընդունելով՝ շուտով գիրանում: Աղած հատիկները աւելի նպատակայարմար են քան ջարդածը:

դ) Հատիկների քրջելը: Հատիկների աղալը կամ ջարդելը կարելի է փոխարինել թրջելով, որովհետեւ հացահատիկները թրջոց դնելուց հեշտութեամբ են մարսւում, նրանց պատեանը փափկանում է, ինչպէս սիսեռինը: Բացի դրանից, թրջած հատիկը կարելի է մեծ քանակութեամբ կենդանուն տալ, քան չորը, որ ստամոքսում ուռչելով՝ փորը ուռցնում է, որից ձիերը ծակոցներ են ստանում: Կերի վրայ ջուր չաղ տալը հեշտացնում է թեթեւ կերի ծանրի հետ խառնելը, ինչպէս ալրաթեփին ու դարուն:

ե) Կերի գոլորճի (բուղ) տալն ու խաւ տալը: Այդ գործողութիւնները կատարւում են մեծ քանակութեամբ դժւարամարս կեր տալիս, ինչպէս հացաբոյսերի թեփանքն է ծղօտը կամ ջրջրուկ ու փքացնող բոյսերը, օրինակ, կարտոֆելը, որին աւելի անհարար շինելու համար խառնում

են ծեծած կամ չոր հատիկներ, քուսպ և այլն: Պէտք է զիտենալ, որ այդ ձևով պատրաստւած կերակուրը հնարաւոր է այն տեղերում, ուր վառելիքը աժան է, իսկ ուր այդ յարմարութիւնը չկայ, պէտք է դիմել բնական սափութեան (снлосованіе). այս միջոցով, դարմանը, խոտը, կորնկանը, հացաբոյսերի տականքը միքանի վերջով հաստութեամբ փռում են, ինչքան որ պէտքն է, վրան ալիւր կամ ալրաթեփ ու մանր կտրատած ճակնդեղ, կարտոֆել շաղ տալիս: Այդ շերտի վրայ քիչ ջուր են սրսկում և աղ շաղ տալիս. յետոյ վրան նոյնպիսի մի շերտ են դնում դարմանից, ալրից, արմատապտուղներից, և այդպիսով տաւարի ամբողջ օրւայ բաժինը պատրաստում: Վերջը այդ շերտերը ձեռով կամ եղանով խառնում են, հաւաքում, թումբ դնում և ոտով կոխ տալիս: Այդպէս պատրաստւած կերը երկու օրից սկսում է տաքանալ, նրա մէջ եղած պինդ մասերը փափկել, դուրեկան համուհոտ է առնում և այդ ժամանակ արդէն գործադրութեան համար նա պատրաստ է և տաւարը մեծ ախորժակով է ուտում: Ամբողջ այդ գործողութիւնը պիտի ոչ շատ տաք և ոչ շատ ցուրտ տեղ կատարւի, հակառակ դէպքում, ցուրտ օդը արգելք է լինում ինքն իրեն տաքանալուն: Այդպիսի կերը չէ կարելի երկար ժամանակ իբրեւ պաշար պահել, նա շուտով է փչանում:

զ) Կերի վրայ աղ շաղ տալը: Կեր պատրաստելուն է վերաբերում նաև աղ անելը կամ աղ տալը անասունին: Աղը կերի համը ուղղում է, նրան զիւրամարս է շինում, ծարաւացնում, ջուր խմացնում, որից և կաթը առատանում է:

Կերը փոփոխելիս, թոյլ մարսողութեան ժամանակ, ախորժակը տեղը բերելու համար, լաւ է կերակրին աղ խառնելը: Ձիերի և տաւարի համար լաւ է աղը խառնել կերի հետ կամ թէ չոր կերի վրայ հարկաւոր քանակու-

թեամբ աղաջուր ածել, ոչխարներին աղաքարը տալիս են լիզելու. տաւարին ու ձիերին մի անգամից կարելի է տալ 2—3 լոտ կամ 6—9 զոլոսնիկ:

ԶԱՆԱԶԱՆ ԿԵՐԵՐԻ ԽԱՌՆՈՒՐԴԸ:

Զանազան կերերի արժանաւորութիւնը կարելի է բարձրացնել թէ նրանց խնամքով պատրաստելով և թէ իրար հետ խառնելով, որովհետև կերի միջանի տեսակները այնպիսի արժանաւորութիւն ունին, որ միւսների մէջ բացակայում է: Առատ սննդարար մասեր ունեցողները պէտք է պակաս սննդարարների հետ, խառնել, չորերը՝ թացի կամ աւելի հիւթալի կերի հետ և այլն: Վերջապէս խառնուրդի մէջ կարելի է մտցնել և այնպիսի կեր, որ ըստինքեան կենդանիներին չէ տրւում, ինչպէս օդհանութեան մնացորդները, քուսպը, և այլն. միայն որպէսզի զանազան տեսակ կերերի խառնուրդով նրանց արժանաւորութիւնը բարձրանայ, անհրաժեշտ է հիմնաւորապէս ծանօթութիւն ունենալ նրանց յատկութեանց հետ, այն է, թէ որքան նրանք դիւրամարս կամ դժւարամարս են, սննդարար կամ քիչ սննդարար, պինդ են, թէ կակուղ, չոր թէ փափուկ կամ ջրջրոտ, որքան են նրանք համապատասխանում այս ու այն անասունին և այս ու այն նպատակին, ինչպէս և այն, թէ ինչ կերերի հետ խառն կարելի է նրանց տալ:

Այդ նպատակով այստեղ մէջ կբերենք անասունների համար ամենուրեք գործադրող կերերի և գիւղատնտեսական բոյսերի նկարագրութիւնը:

Ամենից բնական կերը բոլոր անասունների համար, որոնք սննդւում են բոյսերով, սրանք են.

1) Կանաչ կերը, որի մէջ առաջին տեղը բռնում են խոտերը.

ա) Մարգեթի (луговая) խոտը: Այն մարգերը, որոնք

աչքաթող են արւած, չափազանց խոնաւ կամ ջրոտ են և մամուռով ծածկւած, շատ քիչ սննդարար տեսակի բոյսեր են տալիս, և այն յաճախ անասնի առողջութեան վնասաբեր: Իսկ խնամքով պահպանւած մարգերը, որոնք ջրառուններ ունին, ամեն տարի գարնանը փոցխւում են և խոտի լաւ տեսակներ ցանւում վրան, ընտիր կեր են տալիս: Եղանակը, լոյսը, ջերմութիւնը և չափաւոր խոնաւութիւնը շատ օգտակար ազդեցութիւն ունին խոտի լաւութեան և աճելութեան վրայ, ուստի և ամենասննդարար և համեղ խոտերը աւելի սարերում են աճում, քան դաշտավայրերում կամ ցած տափարակներում: Եւ լերանց այն փեշերինն է նախապատիւ, որոնք նայում են դէպի արեւելահարաւ, քան հիւսիս և արեւմտեան կողմերը: Թթու, ցուրտ և ճահճուտ հողերի խոտը լինում է թթու, անհամ, քիչ սննդարար և նա եթէ հարկադրւած տրւում է անասնին, առանց վնասի չի անցնում: Ամենամեծ վնասը տալիս է տաւարին ու ոչխարին, մանաւանդ հորթերին ու գառներին: Խիտ անտառում բուսած ամենալաւ խոտերն էլ, թէ արևի լոյսի պակասութեան և թէ օդի քիչ թափանցելու պատճառով կորցնում են իրենց ընտիր յատկութիւնները և այլասեռւում:

1007
33889

Խոտերի արժանաւորութիւնը, նայելով թէ ինչ պայմանների մէջ է աճել և կամ երբ հնձել, նոյնպէս զանազան է: Մատաղ բոյսերը ծաղկելուց առաջ աւելի քնքոյշ, աւելի սննդարար, աւելի շուտ մարսող են, քան ծաղկած ու ծաղիկը թափւելուց առաջ, երբ յողունը ամրանում է, շատ մասերը փայտանում և բոյսը անհամանում է ու կորցնում սննդարար մասերից շատը և դժւարամարս դառնում: Մարգի լաւ խոտը, ինչպէս կանաչ կեր, տաւարի ու ոչխարի համար բաւարար է և նրանց բոլոր կարիքներին կարող է գոհացնել, միայն ձիերի համար, եթէ դրանք աշխատում են, չէ կարելի

բաւարար համարել: Ամառը միմիայն մարգի կանաչ խոտով ապրող քոռակները տեսքով լաւ են թւում, բայց մեծ քանակութեամբ այդ կերը սպառելով, իրենց նուրբ կազմը կորցնում են և վերջը անընդունակ դառնում արագ ու թեթեւ ընթացք ունենալու: Մարգի խոտերի մէջ լաւերը համարւում են խրտցակը (костеръ), տիմֆէկկան, չայերը, աղւէսագին (лисій хвостъ) գաշտախոտը (мятликъ), որոմնախոտը (рейграсъ), վայրի գարին, նապաստակի վարսակը, և այլն: Միջակ են հաշւում վայրի վարսակը, մեղրախոտը և ուրիշներ, իսկ վատ խոտերի կարգին են պատկանում նրանք, որոնք անասնի առողջութեան շատ անգամ վնասում են, այն թթու խոտերը, որոնք բուսնում են խոնաւ ու ճահճային տեղերում, այն է՝ գետնալեզին (ЗОЛОТОТЫСЯЧНИКЪ), բոշխը (осока) և շատ ուրիշներ:

բ.) Կարմիր ու նեւակ երեքնուկը (սիրիսիբին, клеверъ) կանաչ կերերի մէջ առաջին տեղն է բռնում, մանաւանդ եթէ նա խառն է լաւ տեսակի խոտերի հետ:

Միմիայն իբրեւ կանաչ կեր ուտացնելով, նա տաւարի և ոչխարի փորը սաստիկ ուռեցնում է, բայց խառն որոմնախոտի և ուրիշների հետ, այնքան վտանգաւոր չէ: Թէ ծաղկելուց առաջ կերցրած, թէ անձրեկից ու ցողից թրջւած երեքնուկը սաստիկ փքացնում է, հնձած ու քիչ թոռմածը աւելի քիչ է փքացնում:

գ.) Աւուլյսը (եօնջան), ինչպէս կանաչ կեր, երեքնուկի պէս նոյն անդարար յատկութիւնն ունի, բայց այնպէս չի փքացնում, ինչպէս նա: Ամեն տեսակ կանաչ կեր, որոշ զգուշութիւններ բանեցնելով, որոնց մասին ստորեւ կխօսենք, կարելի է անվնաս դարձնել թէ տաւարի և թէ ոչխարի համար:

դ.) Էսպարցէտը թէ տաւարի, թէ ձիերի և թէ ոչխարի համար ընտիր կանաչ կերակուր է, փքացնում է

միայն մատաղ ժամանակը, բայց երբ սկսում է արդէն ծաղկել, առանց երկիւղի կարելի է հնձելուց անմիջապէս ուտացնել:

ե.) Սիսեռը եւ մաւր, մանաւանդ վարսակի և գարու հետ ցանւած, ընտիր կանաչ կեր է: Ծաղկած ժամանակ թէ և պակաս անդարար է, քան մատաղ միջոցին, բայց կարելի է ուտացնել առանց երկիւղ ունենալու փքութիւնից:

զ.) Եգիպտացորենը (խամբարը, սմինդրը, դարդուդալի) թէ հասարակը և թէ անասնաւոր առածը, կանաչ ժամանակ, երբ հնձում են, անասունների սիրելի կերն է: Նբանք հիւթալի ու քաղցր լինելով, նպաստում են առատ կաթ տալուն և, բացի դրանից, կաթը աւելի ախորժահամ շինելուն: Եգիպտացորենը փքութիւն չի պատճառում, բայց դրանով երկար կերակրւելիս, առանց ուրիշ կերի, փորլուծութիւն է առաջ բերում: Դարմանի հետ՝ մեծ-մեծ կտորած՝ տաւարը մեծ ախորժակով է ուտում:

ԿԱՆԱՉ ԿԵՐ ՈՒՏԱՅՆԵԼԻՄ ՉԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Որպէսզի անասունները գոմում կամ մարգում կանաչ կեր ուտելիս փքութիւնից ազատ մնան, պէտք են հետեւեալ նախազգուշութիւնները:

Կանաչ կերը, մանաւանդ երեքնուկը, պէտք է հնձել արեւ ծագելուց յետոյ, երբ ցօղը կանցնի, կամ արեւի մայր մտնելուց առաջ, մինչդեռ ցօղ չէ նստել, և իսկոյն դաշտից տանել ու փռել քամհար ու մութ տեղ: Չպէտք է անձրեկից անմիջապէս յետոյ հնձել, մինչև չցամաքի: Նոյնպէս չպէտք է անասուններին արօտ քշել, քանի որ նա անձրեկից թրջւած է կամ վրան ցօղ դրած, մանաւանդ երեքնուկի կամ աւուլյոսի մէջ բաց թողնել: Եթէ ստիպւած են թաց կանաչ կեր տալ, պէտք է նրա հետ քիչ չոր խոտ կամ դարման խառնել:

Կանաչ կերը ուղղակի կարելի է բերել դաշտից և այնպէս ուտացնել. մեծ քանակութեամբ թմբակներ (լիւքիւթներ) դրածը, թառամածը, երբ արդէն սկսել է տաքանալ, թէ ոչխարների, թէ տաւարի համար վնասակար է:

Չպէտք է մատաղ երեքնուկը առանձին տալ, այլ չոր խոտի կամ դարմանի հետ խառնած, ամեն 100 ֆունտին 3 ֆունտ դարման հաշւած:

Չպէտք է ցեխոտ ու տղմոտ կանաչ կեր ուտացնել, իսկ եթէ ստիպւած ենք այդ անելու, ուրիշ կեր չունենալով ձեռքի տակ, այն ժամանակ պիտի ջրում լանալ, շաք և քամհար տեղ փռել, չորացնել և ապա տալ, բայց ոչ մեծ քանակութեամբ, և այն դարմանի հետ խառն:

Չպէտք է մի անգամից կանաչ կերը մեծ քանակութեամբ տալ, մանաւանդ քաղցած անասուններին, և այն առաւօտեան սնուաղ (անօթի, դեռ ուրիշ բան չկերած), որովհետև տաւարն ու ոչխարը կանաչ կեր տեսնելիս ագահութեամբ են ուտում, առանց խնամքով ծամելու, որով այդպիսի կերակրի մեծ մասը կամ ամբողջովին ընկնելով առաջին ստամոքսը, նրա ջերմութեան ու ստամոքսի թուլութեան շնորհիւ, սկսում է սաստիկ խմորւել (եփ գալ), որից շատ գազեր են առաջանում, փորը արտաքոյ կարգի փրկում, թոքերը սեղմում և խեղդում է անասնին:

Չպէտք է կանաչ կեր տալուց յետոյ իսկոյն անասուններին ջուր տալ. աւելի լաւ է ջուր տալ այդպիսի կեր տալուց առաջ:

Այդ նախազգուշութիւնները պահպանելով՝ փքուռոյցից էլ վախենալու հարկ չկայ, բայց եթէ այդպիսի բան պատահի, իսկոյն այս միջոցներից մէկն ու մէկը պիտի գործադրել:

Մի գգալ պոտաշ հալեցնել երկու շիշ ջրի մէջ և երկու նւագում խմացնել:

Կէս բաժակ օղի խառնել մի շիշ ջրի հետ և խմացնել անասնին:

Չախ կողմի փքւած փորատակը ձեռքով կամաց ճնշել, իսկ փորին անդադար ցուրտ ջուր ածել և սկիպիդարով պինդ տրորել:

ՉՈՐ ԽՈՏԸ:

Չոր խոտը կորցնում է իր ջրի մեծ մասը և փոքր չափով սննդարար մասերը: Այդ կորուստը աւելի է մեծանում, որքան հնձած խոտը աւելի է մնում անձրևի, ցօղի և արևի տակ: Խոտը չորացնելով, նրա արժանաւորութիւնն էլ բարձրանում է, այնպէս որ կանաչ խոտի 4 ֆունտին մի ֆունտ չոր խոտ է փոխարինում:

Ամենալաւ, առողջարար խոտը մանր, բարակ, լեռնային ու չոր տեղի մարգերինն է, որը շատ հոտաւէտ խոտեր է ունենում մէջը: Այդպիսի խոտը շատ սննդարար է, թէ անասնի առողջութեան վրայ լաւ է ներգործում, թէ կաթը համով է և թէ նպաստում է փոքրերի զարգացման:

Քիչ թաց կամ ջուր կոխող մարգերի խոտը քիչ սննդարար արժանաւորութիւն ունի, միայն անասնի առողջութեանը չէ վնասում: Խոտը, բոշխոտ (սիրիմոտ, ОСОКО-BOE) միշտ թաց ու թթւած մարգերի խոտը թէ շատ աննշան սննդարար նիւթ ունի մէջը և թէ շատ անգամ վնասում է կենդանու առողջութեան իր մէջ զանազան պարազիտների սաղմեր ունենալով, որոնք այդպիսի խոտի հետ ուտւելով, անասնի մարմնի մէջ զարգանում են և նրան թէ մաշեցնում և թէ ուժասպառ են անում:

Անտառի խոտը, մանաւանդ մութ տեղերինը, վատ խոտերի տեսակին է պատկանում:

Հին խոտը, այն՝ որ մի տարուց աւել է ընկած, հետըզհետէ կորցնում է իր կանաչ գոյնը, համը, հոտը և սնուն-

դարարութիւնը, փշրուող է դառնում, որից նրա քնքոյշ, աւելի սննդարար մասերը թափւում են:

Խոնաւ (նամ) խոտը դէզի մէջ հեշտութեամբ է տաքանում, քրտնում, կորցնում հոտը և կծուում: Երկար ժամանակ անձրևի տակ մնացած խոտը կորցնում է թէ կանաչ գոյնը և թէ նւազում սննդարարութիւնը: Վերջապէս յորդ անձրևներից կամ գետի մեծանալուց տղմով կեղտոտւած խոտը շատ փասակար է ձիերին, նրանց մէջ տիֆ, արիւնամիզութիւն և այլ հիւանդութիւններ է առաջ բերում:

Եթէ լաւ կեր չունենալուց ստիպւած ենք անասուններին տղմոտ կամ վատ յատկութեամբ չոր խոտ տալ, աւելի լաւ է այդպիսին տաւարին ուտացնել, որը նրա տւած փասաներին աւելի դիմացկուն է քան ձին: Գործադրելուց առաջ, այդպիսի խոտը պէտք է թափ տալ, քամու տալ, ապա աղաջրի մէջ թաթախել, կտրատել, դարմանի կամ քուսպի հետ խառն ուտացնել:

Չոր խոտը ձիերի համար ծառայում է ինչպէս մի յաւելւած աւելի սննդարար հատիկաւոր կերի. իսկ տաւարի ու ոչխարի համար ընդհակառակը ծառայում է, աւելի նւազ սննդարար թաց կերի պակասը լրացնող:

Խոտի լաւ տեսակներից մինն էլ համարւում է աւնան խոտը, լաւ մարդերից հաւաքւած և ծածկոցի տակ պահւած: Աշնան խոտը, որ քնքոյշ խոտերից է բողկացած, հեշտութեամբ է խոնաւութիւն քաշում, բայց դժւարութեամբ չորանում, դրա համար էլ անձրևից շուտ է փշանում, չորանալուց հեշտ է փշրւում և թափ տալուց ամենասննդարար մասերը կորցնում:

Հաւաքելիս՝ նաև խոտը հեշտ է փշանում, քան առաջին հնձից հաւաքածը և աւելի շուտով բորբոսով ծածկւում:

Երեքնուկի չոր խոտի ամենալաւը այն է, որը հըն-

ձւած է առաջին ծաղիկների զլուխը երեալուց, և որքան նա այդ ժամանակից ուշ հաւաքւի, այնքան նրա արժանաւորութիւնը կպակասի:

Երեքնուկի չոր խոտը անձրևի տակ մնալուց հասարակ մարգի խոտից աւելի է կորցնում իր սննդարարութիւնը, իսկ չորացնելուց՝ հեշտ է փշրւում, այնպէս որ շարժելուց կամ տեղափոխելուց տերևների ու ծաղիկների մեծ մասը, որ բոյսի ամենասննդարար ու ընտիր մասն է, կորցնում է:

Երեքնուկի չոր խոտը չէ կարող մարգի խոտին բոլորովին փոխարինել, և եթէ միմիայն դրանով ձիերին կերակրենք, նրանց մարսողութիւնը կթուլանայ և այս ու այն հիւանդութեան տրամագիրը կանէ:

Սիսեռի, մաւի և ոլոռնի խոտը շատ սննդարար է, բայց արիւնը շատացնող է, դրա համար էլ առատօրէն չէ կարելի կերակրել: Նա շատ դժւարութեամբ է չորանում, հեշտ փշանում և շատ անգամ դեռ չհնձւած, բորբոսով ծածկւում: Որպէսզի սիսեռն ու մաշը տափին նստելուց չփշանան, պէտք է խոտեղէն բոյսերի հետ ցանել, ինչպէս վարսակի, զարու կամ որոմի (рейграсъ) հետ:

Ոլոռնի խոտը երեքնուկի պէս համարեա թէ սննդարար է, ձիերի համար լաւ կեր է, բայց ոչխարներին ոչ այնքան, երկար ժամանակ դրանով կերակրելուց կարող է գանդադեցնել բրդի աճումը:

Աւուոյսի (եօնջայի) և Էսպարցետի խոտը ժամանակին հաւաքած, նոյն արժանաւորութիւնն ունի, ինչ որ մարգի խոտը: Եթէ ձին միայն որ և է չոր խոտով պէտք է կերակրւի, այն ժամանակ դրանից կարելի է տալ մինչև կշտանալը, իսկ եթէ գարի կամ վարսակ է տրւում ձիուն, այն ժամանակ մեծ ձիու համար օրական 15 ֆունտ աւուոյսը բաւական է:

ԾՂՕՏԸ ԿԱՄ ԴԱՐՄԱՆԸ:

Դարմանը կասես թէ բնութիւնից սահմանւած է այն անասունների համար, որոնք պէտք ունեն քիչ սննդաւարար, բայց մեծ քանակութեամբ կերակրի. հետեւաբար նա աւելի բնական է տաւարին ու ոչխարին, քան մի այլ անասնի:

Հացաբոյսերի ծղօտը կամ դարմանը շատ դժւարամարս է, ուստի նախապէս նրան պէտք է պատրաստել և մի որ և է ջրջրոտ կերի հետ խառն ուտացնել, օրինակ արմատապտուղների, քուսպի, ճակնդեղի, և այլն... Որքան ծղօտը շատ տեսակ տեսակ խոտեր ունենայ մէջը, այնքան նա սննդաւարար է: Զոր տարին աւելի սննդաւարար է, քան թոռութաց, որովհետեւ չոր ժամանակը արմատները հողի մէջ աւելի խոր են մտնում և աւելի սննդաւարար հիւթեր ծծում, բոյսը շուտ է աճում, սերմը իր բաժինը վերցնելուց յետոյ, շատ մասն էլ մնում է ծղօտի մէջ: Երբ հունձը լաւ եղանակին է կատարւում, ծղօտն էլ լաւ է լինում: Զոր ու լեռնային տեղերի ծղօտը աւելի լաւ է, քան թաց ու թթւած հողերի: Ծղօտը երբ երկար ժամանակ մնում է, կորցնում է իր արժանաւորութիւնը, դրանից էլ աշնանը նա աւելի լաւ է, քան գարնանը: Հոտած ու պառաւած ծղօտը առաջացնում է փորլուծութիւն և դժւարամարսութիւն և ուրիշ հիւանդութիւններ:

Ամենաշատ սննդաւարար նիւթ ունի սիսեռի և մաշի ծղօտը, որովհետեւ սիսեռի բոյսը միաժամանակ չի հասունանում և ծղօտը իր մէջ դեռ ժեժ մասեր էլ է ունենում. բայց ձիերը դրանով կերակւելով՝ ծակուց կամ փքուռոյց են ստանում:

Վարսակի ու գաւու ծղօտը աւելի լաւ է, քան աճարինն ու ցորենինը. վերջինս գարնանը, երբ արտի միջից հանում ենք ալաղը, տալիս է մաքուր ծղօտ, բայց շատ քիչ սննդաւարար:

Բայց որչափ էլ դարմանը ընտիր լինի, այնուամենայնիւ չի կարելի լոկ նրանով կերակրել տաւարն ու ոչխարը. անշուշտ պէտք է մի ուրիշ աւելի սննդաւարար կերի հետ խառնել: Մսուրների մէջ ծղօտ շատ պիտի թափել, որ անասունները միջից կարենան լաւերի ընտրութիւն անել: Տականքը պէտք է աղբի վրայ ածել:

Գոնդեղի (рапса) պատիճները (սերմատուներ) արժանաւորութեամբ հաւասար են լաւ ծղօտի, բայց պէտք է ծծելուց անմիջապէս յետոյ ուտացնել, որովհետեւ շուտով է բորբոսնում և անասնի առողջութեան վնասում:

Բոլոր տեսակ հացաբոյսերի յարդի մղեղը (мякина) իր սննդաւարութեամբ աւելի բարձր է ծղօտից, բայց այդ չպէտք է ձիերին ուտացնել, որովհետեւ բաւականին փոշի ունի մէջը, որը վնասում է նրանց, միայն տաւարին և խոզերին կարելի է տալ նախապէս կարտոֆելի կամ ճակնդեղի հետ պատրաստած: Մղեղի ամենասննդաւարը համարւում է ցորենինը. վարսակինը երկրորդ տեղն է բռնում:

ԱՐՄԱՏԱՊՏՈՒՂ ԲՈՅՍԵՐԸ:

Կարսոճելը ընտիր կեր է տաւարի և խոզերի համար, իսկ ձիերի և ոչխարների համար ոչ այնքան: Մսնդարութեան կողմից 2 ֆունտ կարտոֆելը հաւասար է մի ֆունտ չոր խոտին:

Կարտոֆելը միշտ դրւում է կենդանիներին թէ հում և թէ եփած, միշտ խառն չոր կերի հետ: Ինքն իրեն միայնակ նա չէ կարող տաւարի համար կեր լինել:

Կարտոֆելը որոշ ժամանակ մնալով, իր ջրի մի մասը կորցնելով, աւելի սննդաւարար է դառնում, քան նոր քանդած հանածը, միայն այս կայ, որ գարնանը, երբ սկսում է ձիւր, նորից իր սննդաւարութիւնը քչանում է: Եփած կարտոֆելը նախընտրելի է, քան հումը: Զիերը

մեծ ախորժակով են ուտում եփածը և վարսակով կերակրելիս, կարելի է մեծ քանակութեամբ տալ: Հում կարտոֆելը դժարութեամբ են մարսում ձիերը: Ծանր աշխատանքի ժամանակ ձիերին չպէտք է կարտոֆելով և մանուշակահոնով կերակրել, որովհետեւ մեծ քանակութեամբ ջրային կերը առատ քրտինք է առաջ բերում, որից և թուլանում են ու հիւանդանում մրսելուց:

Ինչ վերաբերում է տաւարը կարտոֆելով կերակրելուն, եթէ նա դարմանի (յարդ) հետ խառն է տրուում, մանաւանդ եփածը, ընտիր կեր է նրանց համար, թէ առատ կաթ են տալիս, և թէ շուտով չաղանում:

Խոզերին միմիայն եփած կարտոֆել պիտի տալ, և այն մանրած ու վրան փոքր քանակութեամբ ալրաթեփ կամ ալիւր խառնած, այդ կերակուրը նրանց գիրացնելուն ևս նպաստում է:

Հում կամ լաւ չեփած ու կանոնաւոր չպատրաստւած կարտոֆելը հեշտութեամբ կարող է խոզերին խեղդամահ պատճառել, որովհետեւ խոզերի որկորը նեղ է և ամեն տեսակ կեր ազահութեամբ են լափում:

Կարտոֆելով կերակրելիս պէտք է հետեւեալ նախադգուշութիւնները բանեցնել. 1) եփելուց ու պատրաստելուց խսկոյն ուտացնել, որովհետեւ նա շուտով է թթւում և շրէշ դառնում. 2) կարտոֆել ուտացնելուց յետոյ, խսկոյն ջուր չտալ. 3) լաւ լւանալ և գարնանը ծիւերը պոկել, որովհետեւ այդ ծիւերի մէջ բաւականաչափ աղաթթու (СОЛЯНИНЪ) ասւած թունաւոր նիւթը կայ, որը անասունների համար շատ վնասակար է: Այդ հիւթին են վերադրում գարնանը տաւարի հորթատելը և թէ ոչխարի վիժումը: 4) Յուրտը տարած և թէ փթած կարտոֆել չուտացնել, որը ոչ միայն շատ հիւանդութիւնների պատճառ է դառնում, այլ և վնասակար ներգործութիւն է ունենում կաթի թէ քանակի և թէ համի վրայ. 5) հում կար-

տոֆել տալիս, պէտք է մանր կտրատել, դարմանի հետ խառնել, վրան աղ շաղ տալ և կամ 12 ժամ ջրի մէջ թրջոց դնել, որից նա իր միջի շատ սուր հիւթերը կորցնում է և գործածութեան համար պիտանի դառնում. 6) վերջապէս կարտոֆելով կերակրելիս, անասնին քիչ քիչ պիտի վարժեցնել.

Օրւայ բաժինը տաւարի համար 40—60 ֆունտ է, իսկ ձիերի և ոչխարների համար նա միմիայն իբրեւ յաւելեալ կեր պիտի ծառայէ, չոր կերի հետ խառն, ուստի և շատ փոքր չափով պիտի տալ:

Ճակնդեղը այնքան սննդարար կեր չէ անասունների համար, ինչպէս կարտոֆելը, բայց աւելի առողջարար է և դիւրամարս: Նրա մէջ եղած առատ ջրային մասերը հեշտութեամբ կարելի է հեռացնել համապատասխան չափով չոր կեր աւելացնելով:

Ձիերի համար նա համապատասխան կեր չէ քիչ սննդարարութեան կողմից. նա թէ փքութիւն և թէ ծաւոց է առաջ բերում: Ընդհանրաւին տաւարի ու ոչխարի համար ընտիր կեր է, մանաւանդ նա լաւ է ներգործում կովերի թէ առատ և թէ ընտիր կաթ տալու վրայ, և այդ բանի մէջ նա կարտոֆելից նախապատիւ է համարւում, միայն նա գիրացնելու տեսակէտից կարտոֆելի տեղը չէ բռնում:

Գազարը շատ քիչ սննդարար է. տաւարը, ոչխարը և մինչև անգամ ձիերը նրա քաղցը համի համար ախորժակով են ուտում: Կաթին նա թարմ ու գուրեկան համ է տալիս, բայց կիթը առատացնելու վրայ չէ ներգործում: Ձիերին չպէտք է մեծ քանակութեամբ գազար ուտացնել, որովհետեւ նրանց փորն ուռցնում է, փորլուծութիւն ու ծակոց առաջ բերում: Բանւոր ձիերը գազարով առատ կերակրւելիս՝ կորցնում են իրենց ոյժը, նիհարանում են, միայն չափաւոր բաժին տալիս, օգնում

է նրանց թորային դումին (катаръ) և այլ հիւանդութիւններին:

Գոնգեղը (горюкба, ճակնդեղի տեսակ) և ռադգամը (рѣпа) արժանաւորութեամբ կարտոֆելից, ճակնդեղից ու գազարից ստոր են թէ սննդարարութեան և թէ անասունների առողջապահութեան տեսակէտից, դրանք կաթին անհաճոյ համ ու հոտ են տալիս:

Կաղամբի թերը, եթէ փասուած չէ, տաւարը ախորժակով է ուտում: Կծւածը ու փտածը փասում են, դանազան հիւանդութիւններ առաջ բերելով: Իսկ կաղամբի կոթերը կարելի է տալ, միմիայն մանր կտրատելուց յետոյ, որովհետև նրանք շատ պինդ են և կարող են խեղդել անասնին:

Կարսոճելի բուփը դեռ կանաչ ժամանակ բաւական սննդարար կեր է, բայց թարմութիւնը կորցնելուց յետոյ, տհաս կարտոֆելի պէս փորլոծութիւն և ծակուց է առաջ բերում, դրա համար էլ ինչպէս կեր չէ գործադրում: Մանաւանդ փասակար է թուփը, ծաղիկը թափւելուց յետոյ, երբ սերմակալում է:

Ճակնդեղի թերը շատ ջրջրի է և ճակնդեղից նւազ սննդարար. թարմ, կանաչ տերեւները առանց երկիւղի կարելի է տաւարին տալ:

ԳՈՐԾԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄՆԱՅՈՐԴՆԵՐ:

Ալրադացների, օղու, շաքարի և ձիթհան գործարանների տականքը, ինչպէս թեփը, քուսպը, ճակնդեղի մզածքը, ճաճան կամ չէնչը իբրև յաւելւած կեր կարող են ծառայել ընտանի կենդանիների համար որոշ նախազգուշութիւններ բանեցնելով:

Անարի թեփը ամենալաւն է համարւում, որովհետև շատ ալիւր է ունենում մէջը. ամենից քիչ սննդարար համարւում է ցորենի թեփը: Առհասարակ թեփերը իրենց

դժւարամարսութեան տեսակէտից գոհացուցիչ կեր չեն կազմում: Բանւոր ձիերը դրանից սաստիկ քրտնում են և երկար կերակրելուց՝ թուլանում է մարսողութիւնը: Դրա համար էլ անասուններին թէ փոքր չափով պիտի տալ և այն՝ ուրիշ կերակրի հետ, և թէ միջոց տալով:

Քուսպը (жмыха) լաւ և շատ սննդարար կեր է, մանաւանդ կաթնատու կովերի և գիրացներիք տաւարի համար. բայց միշտ պէտք է ուրիշ քիչ սննդարար կերի հետ խառն տալ: Ոչխարների համար էլ նրանք շատ օգտակար են, թէ բրդի և թէ մսացւի տեսակէտից, մանաւանդ կազդուրիչ է ծծմայր ոչխարներին: Քուսպով գլխաւորապէս սննդաւոր խոզերը լաւ գիրանում են, միայն նրանց ճարպը շատ կակուղ է դառնում և հալկան, իսկ միսը անախորժ համ բռնում: Որպէսզի այդ չղատահի, խոզերին պէտք չէ առատօրէն դրանով կերակրել, իսկ մորթելուց երկու շաբաթ առաջ բոլորովին դադարեցնել: Ձիերին քուսպ ուտացնում են միմիայն իբրև ճար, երբ երկար հիւանդութիւնից շատ թուլացած են լինում, երբ դարնանը մազը (թիւքը) վար է տալիս և այն ժամանակ, երբ փորկապութիւն ունի և դուրս գնալ չէ կարողանում: Այդ դէպքում նախընտրելի է կտաւատի քուսպը:

Քուսպը թէև դիւրամարս ու սննդարար կեր է ներկայացնում, սակայն երկար ժամանակ նրանով կերակրելով, թուլացնում է անասունների մարսողութիւնը, փորլոծութիւնը զարգացնում և փորի ճիճուները շատացնում:

Քուսպով կերակրելիս հետևեալ նախազգուշութիւնները պիտի բանեցնել. պէտք է քուսպը մանր ծեծել, ջուր խառնել և պատրաստելուց անմիջապէս տալ ինչպէս լաւ, դարմանը նրանով թրջել, ուտացնել: Քուսպի վրայ անպատճառ պիտի աղ անել:

Կտաւատի, կանեփի և խաշխաշի քուսպը ընտրելի է, բան գոնդեղի (рапсъ) և շաղգամի (рѣпа), որովհետև սրանք

սաստիկ զրգռում են ստամոքսը և աղիքները, թէ բորբոքումն առաջ բերում և թէ սաստիկ լուծ, միայն այդպիսի քուսպերի փաստակարութիւնը կարելի է մեղմել, եթէ եռացող ջրի գոլորշիներում պահենք:

Քուսպը կովերին կարելի է տալ օրական մինչև $2\frac{1}{2}$ ֆունտ, և ոչ աւելի:

Տականքը կամ ճեճը նայելով, թէ ինչ նիւթից է ստացւած, տարբեր տարբեր սննդաբար արժանաւորութիւն ունի: Եթէ օղեհանութեան նիւթը լաւն է, տականքն ևս լաւ է լինում: Ամենալաւ և ամենից սննդաբար տականքը համարւում է հացաբոյսերի հատիկների օղեհանութեան տականքը, այն է ցորենի, աճարի, դարու և եգիպտացորենի: Ամենից քիչ սննդաբար է կարտոֆելի տականքը: Օղեհանութեան լաւ տականքը առհասարակ լաւ սննդաբար կեր է: Նա նպաստում է ճարպի շատանալուն, քան ուժին: Փոած կարտոֆելի տականքը փաստակար է, իսկ ծիլերից զգուշութեամբ չմաքրւածը աղաթթու ասւած թունաւոր նիւթն ունի մէջը: Տականքով առատ կեր տալը փաստում է անասուններին, տաւարը խոնաւախտ է ստանում, որին մանաւանդ նպաստում է նրանց տակը ծղօտ չփռելը և գոմանոցի կեղտոտ պահելը: Երբ անասունը յանկարծ շատ տականք է ուտում, դրանից կարող է փքութիւն ստանալ և յաճախ կրկնւել: Տականքով ու չոր կերակրով առատ կերակրւած տաւարի միսը շատ համեղ է, իսկ միմիայն տականքով ու շատ քիչ դարմանով գիրացրած տաւարինը թոյլ է, անհամ, իսկ ճարպը՝ կակուղ և պաղպաղակի նման (СТУДЕНИСТЫЙ):

Տականքով կերակրւած կովերը շատ քիչ սերուցք ունեն: Տականքով կերակրելիս պէտք է հետեւեալ նախազգուշութիւնները բանեցնել. ա) տականքը պէտք է իբրև յաւելեալ կեր լինի չոր կերակրի, ինչպէս դարմանի, դարմանաթեփի, կայն. բ) երբ նկատի ունենք տականք

քով մեծ քանակութեամբ կերակրելու, անասնին հետըզհետէ պէտք է վարժեցնել դրան. գ) տականքը միայն թարմ պէտք է տալ, և ոչ թթւած. ե) տաշտերը, մսուրները և առհասարակ բոլոր ամանները շատ մաքուր պահել և գոնէ շաքաթը մի անգամ լւանալ կրաջրով. զ) տականքին ջուր չպիտի խառնել, որովհետև առանց դրան էլ նա ջրալի է. է) տականքը ինչպէս լակ կարելի է տալ միայն ցրտացրած. տաքը փաստակար է. ը) փոած, ցուրտը տաւած կամ ծլած կարտոֆելի տականք ամենևին գործ չածել. թ) ծանրացած էգերին քիչ չափով տականք տալ և այն՝ չոր կերի հետ:

Ինչ վերաբերում է նրա քանակին կամ չափին, նա պէտք է օրւայ տալիք կերակրի մի երրորդ մասից աւելի լինի:

Տաւարին տալիս են օրական ոչ աւելի, քան վեց վեղրօ, ձիերին, ոչխարներին և խոզերին այնքան, որքան հարկաւոր է չոր կերը փափկացնելու համար:

Շաքարագործարանների նակնդեղի տականքը թարմ ժամանակը տաւարի համար վատ կեր չէ, բայց միշտ պէտք է չոր կերի իբրև յաւելեալ բաժին տալ, ինչպէս դարմանի կամ խոտի, իսկ գիրացնելիք տաւարին—հացահատիկների, թեփի կամ քուսպի հետ տալ: Ճակնդեղի տականքով կերակրելիս, մսուրները շատ մաքուր պիտի պահել: Չոր կերի ժամանակ, ճակնդեղի օրական բաժինը տաւարի համար կարող է հասնել մինչև 100 ֆունտի, միւս անասուններին քիչ պիտի տալ, և այն՝ իբրև յաւելեալ կեր:

ՀԱՅԱՀԱՏԻԿՆԵՐ:

Հացահատիկներն են ցորենը, աճարը, դարին, վարսակը և եգիպտացորենը (խամբարը, ամինդը):

Տաւարի, ոչխարի և խոզերի համար դրանք կազմում են իբրև յաւելեալ կեր աւելի պակաս սննդարար կերի և այն՝ նախապէս այս կամ այն ձևով պատրաստելու ու մեծ քանակութեամբ ¹⁾, թէև խոշոր աղածը աւելի օգտակար է նրանց համար:

Հացահատիկներով, և այն առանց աղալու, տաւարին և խոզերին կերակրելիս, դրանք մեծ մասամբ անմարս են մնում և իրենց աղբի հետ ողջ ողջ դուրս գալիս: Անասունների համար ամենից սննդարար, բայց իրենց թանկութեան պատճառով քիչ գործադրող հացահատիկներն են ցորենը և աճարը, ապա վարսակը, եգիպտացորենը և գարին:

ՊԱՏԻՃԱԽՈՐ ՀԱՏԻԿՆԵՐ:

Պատիճաւոր հատիկներն են սիսեռը, մաշը, լոբին, ոլոռնը: Ինչ որ ասած է հացահատիկների մասին, նոյնը կարելի է վերագրել և պատիճաւոր հատիկներին: Դրանց կարելի է գործադրել բոլոր անասունների համար, միայն իբրև յաւելեալ կեր աւելի նւազ սննդարար կերի, նախապէս պատրաստած, ծեծած, աղած, թրջոց դրած կամ եփած:

Սիսեռն էլ ցորենի պէս սննդարար է, բայց շատ դժւարամարս լինելով, զրգուում է ստամոքսը. մաշն ու լոբին աղած կարելի է ձիերին ուտացնել վարսակի փոխարէն, միայն նրա կէս չափով:

Ոլոռնի հատիկները սննդարար նիւթերով շատ հարուստ են: Ոլոռնը աւազային հողերում լաւ է աճում և առատ հունձ տալիս, դրա համար էլ աւազային տեղերում նրա մշակութիւնը աւելի է ընդունւած:

Այդ աժան և ընտիր կերը քիչ տարածւած լինելու գլխաւոր պատճառը այն է, որ ոլոռնի դառնութեան համար

¹⁾ Բացի գարուց և եգիպտացորենից, որոնք պէտք է աղած տալ:

անսովոր անասունները սկզբում չեն ուզում ուտել: Նրա դառնութիւնը շատ պակասում է, երբ ջարդած ոլոռնը 24 ժամ մնում է թրջոց դրած: Ամեն տեսակ պատիճաւոր հատիկներ տրւում են իբրև յաւելեալ կեր ձիերին ու եզներին 4—8 ֆունտ օրական, իսկ կթան կովերին՝ ոչ աւել քան 2—3 ֆունտ:

Բ. ԶՈՒՐ ՏԱՂԸ:

Առհասարակ լակ են տաւում այն ամեն հեղուկները, որոնք ծառայում են կենդանու կերած կերակրի փափկացնելուն և նրա ծարաւը կոտրելուն: Մաքուր ջուրը այդ նպատակի համար ամենալաւ միջոցն է: Անասունների ծարաւը առաջ է գալիս ամբողջ մարմնի ջրի պակասութեամբ, թէ իբրև մէկ արտաթորելով, թէ իբրև քրտինք, դուրս տալով, և թէ թոքերի շնչառութեամբ բաժանելով, և որքան շատ է լինում այդ սպառումը, այնքան էլ սասնակ է լինում ծարաւը: Սակայն ծարաւը միշտ անասնի ամբողջ մարմնի մէջ եղած ջրի պակասութեան հետեանքը չէ: Սաստիկ չոր, տաքացնող կամ աղի կերը զրգուում է ստամոքսը և միաժամանակ ծարաւցնում:

Թէ ջուրը անասունների կեանքի մէջ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի, հարկ չկայ այդ ապացուցանելու: Բոլոր գիւղական անասնատէրերն էլ լաւ գիտեն, որ անասուններին տալիք ջուրը լաւ յատկութիւն պիտի ունենայ, բայց սովորաբար շատ քիչ ուշադրութիւն են դարձնում դրայ վրայ, որի հետեանքը լինում է նրանց այս ու այն հիւանդութեան ենթարկւելը: Զրի վատ յատկութիւնները արտաքուստ միշտ չէ կարելի իմանալ, բայց երբ նրա համը կամ հոտը առնում ենք, այն ժամանակ կարելի է նրան գնահատել:

Լաւ ջուրը պիտի լինի մաքուր, առանց հոտի, մնալով չպիտի տականք թողնէ, դուրեկան ու գովացնող, ինչ-

պէս ասում են, քաղցր համ պիտի ունենայ և չափաւոր ցուրտ լինի:

Գետի ու աղբիւրի կախուղ ջուրը անասունների համար աւելի լաւ է, քան ջրհորի կոշտ ջուրը: Ծահիճներում և աւազաններում կանգնած հոտած ջուրը, որը կարգին հոսանք չունի, և թէ անձրևներից գոյացած առուներից ու լճակներից շատ անգամ վտանգաւոր հիւանդութիւնների պատճառ է լինում և, հօտերում արիւնալուծութիւն և տիֆի տաքութիւն առաջ բերելով, կոտորած անում: Մանաւանդ ամառ ժամանակ այգիպիտի ջուրը փնասակար է, որովհետև իր մէջ շատ փտած նիւթեր է ունենում:

Նոյնպէս փնասակար է այն ջուրը, որի մէջ վուշ ու կանեփ են թրջոց դնում: Կանգնած ջուրը խմելիս, անասունները, բացի նրա հետ մեծ քանակութեամբ փտած բուսական մնացորդներ կուլ տալուց, կուլ են տալիս և շատ որդերի ու ճիճուների ձևներ կամ մանրէներ, որոնք յետոյ կենդանու մէջ զարգանում են և փնասում:

Բոլոր ձեռնասուն անասունները ջրհորի ջուրը ազահութեամբ են խմում, բայց որովհետև այգիպիտի ջրի մէջ շատ աղեր են լինում, ուստի փնասում է նրանց առողջութիւնը և նրանց աղիքներում ու միզափամփուշտում քարեր գոյացնում, իսկ կաթնատու կովերի կաթը՝ քչացնում:

Շատ ցուրտ ջուրը կենդանու ներսը յանկարծ ցրտացնելով և արեան ջերմութիւնը ցածացնելով, երբեմն ծանր հիւանդութիւններ է առաջ բերում, օրինակ, դանազան բորբոքումներ, հորթատիլ, մանաւանդ երբ անասունը սաստիկ ծարաւած է, տաքացած, քրտնած և դեռ անօթի, շատ ջուր են տալիս:

Ձիւնաջուրը շատ փնասակար է բոլոր գիւղական անասունների համար, մանաւանդ երբ նրանք ծանրացած

են. դրանից էգերը վիժում են:

Ջուր տալիս որպէսզի անասունը չմրսի, պէտք է յայտնի նախազգուշութիւններ բանեցնել, այն է անասուններին չքշել ջրի տանելուց, և եթէ նրանք տաքացած են, հանգստանալու ժամանակ տալ: Երբ տաւարին ջրհորի ջուր են տալիս, կարելի է ձմեռը ուղղակի խմացնել, իսկ ամառը ընդհակառակն մի առժամանակ տաշտի մէջ թողնել, որ տաքանայ¹⁾:

Ձիերին օրական երեք անգամ պիտի ջուր տալ, իսկ ամառը, գործի ժամանակ չորս անգամ. տաւարին ու ոչխարին բաւական է ձմեռը օրական 2 անգամ ջրել, այն է առաւօտեան չոր կեր տալուց յետոյ և երեկոյեան:

Գ. Ա Ր Օ Տ Ա Տ Ե Ղ Ը:

Անասուններին արօտատեղում արածացնելը ոչ միայն նպաստում է նրանց առողջութեան, այլ և միջանի տեղերում կերակրելու ամենաձեռնտու միջոցն է:

Ամեն տեղ յայտնի է, որ գիւղատնտեսական ամենագեղեցիկ և լաւ կենդանիները առաջ են գալիս այն տեղերում, ուր ընդարձակ և լաւ արօտատեղեր կան. բողբոջ օտար երկրներից սերունդը ագնւացնելու համար մեղմօտ բեբւած ընտիր տաւարն ու ոչխարը միայն այն տեղերում են լաւ մնում ու չեն այլասեւում, որտեղ լաւ և ընդարձակ արօտատեղեր կան:

Միայն, ինչպէս գոմում պահելիս, այնպէս էլ արօտատեղում արածացնելիս այս ու այն նախազգուշութիւնը եթէ չբանեցնի, անասնի առողջութեան համար վատ հետեանքներ են առաջ գալիս:

¹⁾ Այն ջրհորները, որոնք շատ խոր են, ամառ ձմեռ միևնոյն տաքութեան ջուր ունեն, որովհետև դրանց վրայ եղածակի փոփոխութիւնը չէ ներգործում, դրանից էլ ջրհորի ջուրը զրոյ օդի հախութիւնը չէ ներգործում, դրանից էլ ջրհորի ջուրը զրոյ օդի հախութեամբ ամառը շատ ցուրտ է լինում, իսկ ձմեռը աւելի տաք, քան գետերի ջուրը:

Գարնանը կերակրի պակասութիւնից գիւղացիք շատ վաղ են տաւարն ու ոչխարը արօտ հանում, որից թէ նրանք են վնասուում և թէ արօտները քաղցած անասունը արօտատեղ դուրս բերելով և նա քաղցը կոտորելու բաւականաչափ կեր չգտնելով աճանդ, ուտում է պտտահած խոտը, որի մէջ լինում են և նրանց առողջութեան վնասակարները: Մինչև անգամ մատաղ խոտը փոքր լուծելու յատկութիւն ունի. բացի դրանից, գարնանը, երբ դեռ եղանակը փոփոխական է, անասունները արօտներում ենթարկւում են անձրևային ցուրտ եղանակի ազդեցութեան: Վերջապէս գարնանը սովորաբար արօտատեղը աւելի խոնաւ է լինում, հեշտ է կոխկռտում, պնդանում, մանաւանդ որ անասունները բաւականաչափ կեր չգտնելով, անդադար մի տեղից միւսն են անցնում: Դրա համար էլ առաջին երկու շաբաթը անասուններին արօտ հանելուց առաջ, պէտք է քիչ չոր կեր տալ: Ամառը զով օրերին կարելի է բաց, լեռնային տեղերում արածացնել, իսկ տաք օրերին ծառերի շուքում եղած արօտները ընտրել: Որչափ կարելի է վաղ պիտի հանել և թողնել ոչ աւելի, քան առաւօտեան ժամը 10-ը, երկրորդ անգամը արօտատեղ քշել ոչ առաջ, քան երեկոյեան ժամը 5-ը, և եթէ հնարաւորութիւն կայ, ձիերին և տաւարին յաճախակի լողացնել:

Մայիս և յունիս ամիսներին, փշատերև ծառերի ծաղկելու միջոցին, չպէտք է անասուններին անտառային արօտները քշել, որտեղ խոտը ծածկւած է լինում այդ ծառերի հիւթալի փոշիով, որը պնդացնում է ստամոքսի միջի կերը և անհառապիմ առած հիւանդութիւնն առաջացնում:

Ոչխարների համար պէտք է ընտրել աւելի հօսք և որչափ կարելի է աւելի քիչ խոնաւ արօտատեղ և հակել, որ նրանք առուններից ու լճացած ջրերից ջուր չխմեն:

Ինչ որ վերը յիշւած է մարգագետինների համար, նոյնը և վերաբերում է արօտատեղերին:

Դ. ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՐԱՆԸ:

Մեր գիւղական անասութեան մէջ շատ քիչ է պատահում, որ գոմանոցը, ախոռատունը, փարախը շինելիս աչքի առաջ ունենան անասունների առողջութիւնը և նրանց ցուրտ եղանակի ազդեցութիւնից պաշտպանելու ապահովութիւնը: Գոմը, ախոռատունը, փարախը կամ խոզանոցը սովորաբար մի նեղ առանց լուսամուտի շինութիւն է, մէջը երբեմն ձողերով բաժանած, որտեղ բոլոր տեսակ անասուններն են պահւում: Անասունների բնակարանը մեծ մասամբ շինում են փոս ընկած, ցած ու խոնաւ տեղերում, կոճերից, փայտէ ցանկապատով (չափարով) և կաւացեխով ծեփում, որը քիչ ժամանակից ընկնելով, ճեղքեր են բացւում: Անասունների տակը փռելու բաւականաչափ ծղոտ կամ դարմանի տակաք չունենալով, հետզհետէ աղբը մաքրելուց հողն էլ քերւում է և ժամանակով խորդուբորանք կազմւում, ուր լճանում են անասունների մէզն ու անձրևի ջուրը: Այդպիսի բնակարանները ոչ միայն չեն ապահովացնում անասուններին արտաքին ազդեցութիւնից, այլ ընդհակառակն իրենք են վատ ներգործում նրանց վրայ:

Անասունների արտաթորութիւնները, աղբի (թրքի) հոտելը ցած, նեղ ու օդը սակաւ բնակարաններում դժարեցնում են կենդանու շնչառութիւնը, արեան շրջադառնեցնում են կենդանու շնչառութիւնը, արեան շրջադառնեցնում են կենդանու շնչառութիւնը, զրգուում թոքերն ու կաշին և կենդանուն շատ հիւանդութիւնների տրամադիրն անում: Այսուհետև, առաջացնում են հազ, աչքերի բորբոքում, արեան ուղեղին խփելը, փորլուծութիւն (мыт), ձիերի աիֆ, կաշու գանազան հիւանդութիւններ, ինչպէս քոս (лишай), և այլն: Հիւանդ անասունները այդպիսի բնակարաններում դժարութեամբ են առողջանում: Բանւոր տաւարը թէ տաքացած, թէ քրանած և թէ անձրևից թրջւած, եթէ այդպիսի բնակարանում պահենք, բարձրացած դո-

Ձիերին ամեն անգամ մաքրելիս, պէտք է սմբակներին նայել, քերել ու մաքրել սմբակի տակը չորացած ցեխն ու աղբը, ուշադրութեամբ նայել պայտերին (նաւերին) և եթէ թուլացած են, ամրացնել, իսկ կոտրւած մեխերը զգուշութեամբ հանտաել: Եթէ այդ բաներին ուշք չդարձնենք, կարող է սմբակը լաւ չզարգանալ, կըճաքճքւի, փխրուն կդառնայ կամ կուռչի:

2. ՁԻԵՐԻՆ ՈՒ ՏԱԻԱՐԻՆ ԱՇԽԱՏԵՑՆԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ:

Ձիերին կարելի է լծելու վարժեցնել միմիայն չորրորդ տարին, բայց աշխատեցնել չորս տարին լրացած: Եզներին կարելի է վարժեցնել երրորդ տարին, օր ընդ մէջ կամ երկու օրը մի անգամ միքանի ժամ լծելով, բայց շարունակ բանեցնելու համար երրորդ տարին անցած պիտի լինի: Դեռահաս անասուններին աշխատանքի վարժեցնելը պէտք է յանձնել փորձւած ու համբերատար մարդկանց, որովհետեւ անասնի յետադայ աշխատութեանց վերաբերութեամբ այդ առաջին քայլը մեծ նշանակութիւն ունի: Սովորաբար ջահէլ ձիաներին լծում են չափահաս և արդէն վարժւած, դուրս եկած ձիու հետ թեթեւ կառքի և ամեն օր պատեցնում:

Ձիերի լծելու սարքը պէտք է յարմար լինի, նա չը պէտք է քերի կամ ուռցնի վիզը կամ կուրծքը, անուշադիր թողնելով, կարող է այնպիսի խոր վէրքեր առաջացնել, որի համար կհարկաւորւի կանոնաւոր բժշկութիւն, մինչև անգամ վիրաբուժական գործիքների գործադրութիւն: Այդպիսի դէպքերում անասունը երկար ժամանակ կարող է աշխատելու անկարող լինել:

Անյարմար, նեղ կամ լայն սարքը անասնի շարժողութիւնը կանգնեցնում է, շտապելու պատճառով աշխատանքի ժամանակ նա ուժից ընկնում, յոգնում է: Նեղ վզկապը (хомутъ) որկորը ճնշելով, դժւարացնում է շն-

չառութիւնը և այդպիսով թոքերի հիւանդութիւն առաջացնում: Վզկապ ընտրելիս, պէտք է աչքի առաջ ունենալ անասնի մարմնակազմը, այն է վզի ձևը, թիակները և բաշի ետևը: Վզկապը և իր աստառը պէտք է առաձգական լինեն, փափուկ շինւած և ձիու շարժողութեան ժամանակ պէտք է գլխորապէս թիակների առաջից ընկած լինին ու շեղ ուղղութիւն ունենան վերևից և ետևից դէպի ներքև ու դէպի առաջ: Լծասարքի կաշեայ մասերին պէտք է յաճախ ճարպ բսել, որ փափկի և անձրեից կաշին չպնդանայ: Այդպիսով միայն հնարաւոր է անասնի վիզը սեղմելուց, կրծքուց ազատ պահել: Տաւարի համար վերջին ժամանակներում անյարմար վզի լուծի փոխարէն սկսել են գործ ածել քաւմի լծասարք, որը շատ գործնական է:

Է. ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԻՆ ՍԵՐՈՒՆԴԸ ԲԱԶՄԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԳՈՐԾԱԴՐԵԼԸ:

Սերունդը բազմացնելու նպատակով չպէտք է շատ դեռահասներին, ինչպէս և շատ ծերերին գործադրել, որովհետեւ այդ դէպքում սերունդը սովորաբար թոյլ է լինում և ծնողներից ոչ թէ նրանց արժանաւորութիւններն է ժառանգում, այլ շատ անգամ նրանց պակասութիւնները:

Սերունդ շտապնելու համար կարելի է գործ ածել որձ ձին (այդր) 5 տարեկանից, ցուրը (բուղա) և կովը որձ ձին (այդր) 5 տարեկանից, մաքին (էգ ոչխարը) և խոզը՝ 1½ տարեկանից:

Էգ հորթերի վաղ բեղմնաւորելը, առանց վերոյիշեալ սահմաններից անցնելու, ձեռնտու է, որովհետեւ անասունը շուտով է կթան դառնում, իսկ եթէ նա գիրացնելու կամ աշխատեցնելու համար է պահուում, փաստակար է, ուստի բեղմնաւորելը պիտի ուշ կատարւի:

Թէ հիւանդ և թէ ժառանգական այս ու այն պակասութիւնը ունեցող անասնին չպէտք է թողնել, որ բեղմնաւորւի և սերունդ ունենայ:

Պատահում է, որ զեռահաս անասունները երկար ժամանակ սեռական ցանկութիւն չեն արտայայտում: Այդպիսի դէպքում որոշ սնունդի միջոցով կարելի է երբեմն զրգիւ առաջ բերել: Այդ նպատակի համար հետևեալ կերը պիտի տալ. աղած գարի, ջարդած կամ թրջոց դրած սիսեռ, կանեփի սերմ, և այլն: Նոյնպէս խորհուրդ են տալիս տալ խարանճիճւի փոշի (ПОРОШОКЪ ШПАНСКИХЪ МУХЪ) ¹/₂ զօլօտնիկ մատակին ու կովին. այդ փոշին փուշի սերմի խաշւի հետ պիտի խառնել և այնպէս ուտացնել:

Իսկ անասունների մէջ յաճախ երևացող զրգիւր մեղմելու համար, երբ նրանց բաւականութիւն տալը անհնարին է, տալիս են 1—1¹/₂ զօլօտնիկ կանֆորայի զեղահատներ օրական 2—3 անգամ:

Ը. ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԻ ՅՂԻԱՆԱԼԸ ԵՒ ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Առհասարակ յղիանալու նշան են համարում էգի մէջ սեռական զրգիւրի բացակայութիւնը, բայց այդ բանը միշտ ճիշտ չէ, որովհետև յաճախ պատահում է, որ սեռական զրգիւր մերձաւորութիւնից բաւականութիւն է ստանում, բայց կենդանին մնում է առանց բեղմնաւորւելու:

Յղիանալու սկզբին կարելի է նկատել անասնի ազահութիւնը, նրա ծանրանալը, սովորականից յաճախ պառկելը, պոչի հուփ տալը, փորին ձեռք տալուց զգայուն լինելը, կթան կովերի քիչ բայց սերով առատ կաթ տալը: Այնուամենայնիւ կարող է պատահել, որ այդ նշանները աննկատ մնան, ուստի դժւար է դրանցով յղութեան մասին դատել: Միայն յղութեան կէսից կարելի է զգալ պտղի շարժումը:

Պաղի զարգացման վերայ մեծ ներգործութիւն ունի յղի էգերի խնամատարութիւնը: Լաւ կերակրելը, թէ կերի յատկութեան և թէ նրա քանակի բաւարարութեան կողմից, գլխաւոր պայմանն է կազմում: Դրա համար էլ չպէտք է փշացած կեր տալ, ինչպէս բորբոսնած ու փտած խոտ, հացահատիկ կամ յարդի մղեղ, ծլած կամ ցուրտը տարած կարտոֆել, վրան ցող դրած խոտ, փորը ուռցնող կանաչ կեր, քացխած ճաճա, և այլն: Նոյնպէս չպէտք է յանկարծ չոր կերից կանաչ կերի անցնել և սաստիկ ցուրտ ջուր խմացնել: Պէտք է յղի էգերին թոյլ չտալ մեծ թռիչքներ անելու, ծանր ու մաշող աշխատութիւններ կատարելու և արագ ու լարւած վազելու, մանաւանդ ծննդեան մօտերը:

Այդ նախազգուշութիւնները չբանեցնելուց կարող է վիժմունք, դժւար ծննդաբերութիւն կամ մեռած ծնունդ առաջ գալ:

Կովերին կարելի է կթել մինչև յղութեան վերջին շաբաթները, բայց երբ կաթը փոխում է իր յատկութիւնը և քշանում, պէտք է դադարեցնել: Սովորաբար կովերին կթելը դադարեցնում են ծննդից վեց շաբաթ առաջ:

Ծնունդի մօտ լինելու նշանները հետեւեալներն են. փորը կախ է ընկնում և երկու կողմից աճուկները (ПАХТ) փորը կախ է ընկնում, ծծերը ուռչում են և ձեռք տալիս դէպի յետ քաշւում, ծծերը ուռչում են և ձեռք տալիս շատ զգայուն դառնում, յետոյքից և ծծերից մածուցիկ հիւթ է ծորում և գնալով աւելի նկատելի դառնում:

Այդ միջոցին, յղի էգերին պէտք է ընդարձակ և հանգիստ բնակարան տալ և տակը առատ յարդ կամ ծղօս փռել:

Կանոնաւոր ծննդաբերութիւնը պէտք է հետևեալ կերպով ընթանայ. երևում են նախ երկուների սաստիկ ցուրտ, անասունը անհանգիստ է, կծկւում է, հեշտոցի ջուր, անասունը անհանգիստ է, կծկւում է, հեշտոցի լայնացած շրթուները արանքից երևում է թափանցիկ,

թաղանթածե փամփուշտը, որը կենդանու ամեն մի ոյժ տալիս, աւելի է առաջ գալիս, յետոյ ճղւում և նրանից առատ մաքուր ու կաշուն հեղուկ դուրս գալիս, և հէնց այդ բոլորին էլ երևում են առաջին ոտները, նրանց վրայ կրթնած զաւակի գլուխը, դրանից յետոյ, քիչ ընդմիջումներով դուրս է գալիս զաւակի մնացած մասը և դրանով ծնունդը վերջանում է: Ծննդաբերութիւնից քիչ յետոյ, մէկից մինչև երեք ժամ անցած, երկրորդ անշան երկունքն է լինում, որի ժամանակ զաւակասունն է ընկնում, այն է զաւակին շրջապատող թաղանթը—ընկերը:

Ծննդաբերութիւնից յետոյ, էգը սովորաբար սաստիկ թուլացած է լինում, դրա համար էլ պէտք է լաւ սննդաբար կեր տալ, միայն քիչ քիչ, բայց յաճախ: Մնունդը պիտի լինի ծեծած վարսակ կամ գարի, ցորենի ալիւր, խառն վարսակի կամ գարու յարդի հետ և այն՝ ջրով թրջած:

Կանոնաւոր ծննդաբերութեան ժամանակ էգը պէտք չունի դրսի օգնութեան, բայց լինում են դէպքեր, երբ շուտափոյթ օգնելու կարիք է զգացւում. տէրը պէտք է ինքը օգնութեան հասնի:

Յղութեան ժամանակամիջոցն է մատակներին՝ միջին հաշւով 11 ամիս, կովերին՝ միջին հաշւով 9 ամիս 10 օր, ոչխարներին՝ միջին հաշւով 5 ամիս, խոզերին միջին հաշւով 4 ամիս, շներին՝ միջին հաշւով 2 ամիս:

Եթէ պտուղը յղութեան առաջին կէսին է ծնւում, այդ դէպքը ասւում է վիժմունք և պտուղը աշխարհ է գալիս մեռած, իսկ յղութեան երկրորդ կէսին ծնածը կարող է կենդանի լինել, բայց սովորաբար չէ ապրում, իսկոյն մեռնում է: Ձիերը կարող են ծնել 9-րդ ամսում, կովերը՝ 7-րդ, ոչխարները՝ 4-րդ, ծնունդը կարող է ապրել, բայց նրանք տկար ու թոյլ են լինում և երբեք կարգին չեն զարգանում: Երկու կամ երեք շաբաթ ժա-

մանակից առաջ ծնածը կարող է բաւականին զարգանալ և ոչ մի պակասութիւն չունենալ ապագայում:

Վիժելու պատճառներն են, հարւածները, վայր ընկնելը, միջանի կերերի վատ ազդեցութիւնը, օրինակ, թարմ երեքնուկը, բորբոսնած, հոտած կերը, շատ տաք հացի ճաճան, ժանտախտը, թոքերի հիւանդութիւնը, և այլն:

էգերը առաջին անգամ ծնելիս յաճախ վիժում են, բայց այդ միշտ վատ հետևանք չէ ունենում, այնինչ մեծերի հետ պատահելիս, այդ վատ նշան է, ինչու որ սովորութիւն է դառնում: Դրա համար էլ պէտք է նախազգուշութեան միջոցներ ձեռք առնել վերոյիշեալ դէպքերը հեռացնելու: Յղութեան ժամանակ վատ ու անբաւարար սնունդը նոյնպէս պատճառ է դառնում, որ ծննդեան ցաւի ժամանակ ոյժերի թոյլ լինելուց պտուղը չէ դուրս գալիս, մեռնում է զաւակատան մէջ և էգի կեանքին սպառնում. այդտեղ ահա պէտք է մասնագէտի օգնութիւնը: Այդպիսի կովին կամ ձիուն պիտի օղու մէջ թրջած միջանի կտոր հաց տալ, եթէ այդ չօգնէ, տալ երիցուկի (ромашка) նաստոյկի մէջ մի թէյի գդալ մանր ծեծած հացի սունկ (спорынья, хлѣбный рожокъ), երբ այդ ճարից յետոյ ոյժ գալը սկսւի, պէտք է ձեռքը իւղ քսել և պտուղը բռնելով, կամաց կամաց քաշել և դուրս գալուն օգնել: Վերև ասւած էր, որ կանոնաւոր ծննդաբերութեան ժամանակ առաջ երևում է զաւակի առաջին ոտները, կճղակները կամ սմբակները դէպի ներքև ու նրանց վրայ յենած զաւակի գլուխը: Միւս բոլոր դրուժիւնները անբնական են համարւում և ծնունդը կամ թիւնները անբնական են համարւում և ծնունդը կամ շատ դժւար է լինում կամ անկարելի, դրա համար էլ անասնաբոյժի օգնութիւնը կարևոր է դառնում:

Յաճախ պատահում է, որ ծննդից յետոյ ընկերը շուտով չէ ընկնում և նրա մի մասը սովորաբար կախ է ընկնում դրսից:

Ծննդից մի երկու օր անցած, ընկերի չգուրս գալը վնաս չէ առաջացնում, բայց երբ իր օրից անցնում է պէտք է օգնել դուրս բերելուն. այդ նպատակի համար ժամը մի անգամ հեշտոցի (влагалище) մէջ պէտք է կէս-կէս շիշ կտաւատի սերմի եփ տւած ջուրը սրսկել, եթէ այդ չօգնի, ոչ ուշ քան ծննդի վեցերորդ կամ եօթ-ներորդ օրը, տալ կովին (մատակ ձիւն ոչ ուշ քան 2—3 օր) խմելու մի գդալ հացի սունկ երեցուկի նստոյկի հետ խառն, որից յետոյ, սովորաբար 24 ժամ անցնելուց, սկսում է ուժի գալ, և այդ միջոցին եթէ ինքն իրեն ընկերը դուրս չէ գալիս, պէտք է ձեռքով հեռացնել այդ:

Եթէ ընկերը երկար ժամանակ մնացել է, նեխել և հոտած նիւթ է հոսում ծննդական գործարանից, փչացած թաղանթները հեռացնելուց յետոյ, օրական երեք անգամ պէտք է կէս շիշ գոլ ջուր սրսկել ներսը, ջրի մէջ մի գդալ կարբօլեան թթու կամ բորակաքար (сұра) խառնած: Այդ և նման դէպքերում, ինչպէս հեշտոցի դուրս գալիս, ծննդաբերութեան տաքութեան ժամանակ, ևայլն, լաւ է անասնաբոյժի օգնութեան դիմել:

Թ. ՆՈՐԱԾԻՆՆԵՐԻ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ:

Նորածին անասունները իրենց կեանքի առաջին օրերում ենթակայ են դանազան հիւանդութիւնների, այն է՝ նրանք չեն կարողանում ոտքի կանգնել սաստիկ թուլութեան, փորկապութեան, փորլուծութեան և պորտի ուռչելուն ու նեխելու պատճառով:

Թուլութեան ժամանակ պէտք է կենդանու բերանը թափել իր մօր կաթը կիսով չափ երիցուկ (ромашка) խառնած, իսկ ոտները կամ փորը սպիրտով արորել և թաղիքով լաւ պատառելով թողնել, որ պառկի հանգրստանայ:

Փորկապութեան ժամանակ գրեթէ (գաստուր անել)

դնել տաք երիցուկից, մէջը մի քիչ փայտի կամ կտաւատի ձէթ խառնած: Այդ գրեթէները դնում են ամեն կէս ժամից քուռակին կամ հորթին մի անգամից կէս բաժակ հեղուկ ներս թողնելով, բացի դրանից, մի թէյի գդալ դառնաղ (горькая соль) լուծել եփած կտաւատի սերմի ջրի մէջ և միանգամից տալ անասնին ամեն երեք ժամից, մինչև փորը կբացւի, կամ թէ մի թէյի բաժակ լուծուղական (գերչակի ձէթ) խմացնել:

Աստիկ լուծի կամ անուակ լուծի ժամանակ, երբ արաւթորութիւնը շողած կաթի է նմանում և թթու հոտ ունի, ամեն երկու ժամից տալ մի թէյի բաժակ մազնէզի կամ կէս բաժակ գաբժիլի (речень) արմատի փոշի երիցուկի նստոյկի մէջ խառնած:

Պորտի ուռչելն ու նեխելը: Քանի գեռ ուռեցքը տաք է, վրան շուտ-շուտ պէտք է դնել գուլեարդի ջրում (гудляровая вода). թրջած փալաւ. եթէ ուռեցքը չանցնի և պորտից ժահր գայ, պէտք է երիցուկի ջրով շուտ-շուտ լանալ. բացի դրանից, մի բարակ լարի ծայրին մի փոքրիկ սպունգի կտոր կապել և թաթախել մի գդալ օդու, երկու գդալ ջրի և $\frac{1}{8}$ թէյի գդալ մաքուր կարբօլեան թթուութեան խառնուրդի մէջ և պորտի ծակից մի վերջով խոր ներս տանել:

Մօր առաջին կաթը դեղին գոյն ունի, նա ասւում է դալ (молозиво). նա լուծ է պատճառում փոքրերին, և այդ բանը տեղիք է տւել կարծելու, որ նա վնասակար է, դրա համար էլ կթում, դէն են ածում: Մինչդեռ ընդհակառակը, այդպիսի կաթը բնութիւնը ինքն է նշանակել ինչպէս միջոց նորածին անասնի ստամոքսի և աղիքների մէջ գտնւած դանազան կեղտերն ու մաղաւը (լոր-ձիւնքը) մաքրելու: Այդ կաթը կարող է վնասել միայն ձիւնքը) մաքրելու: Այդ կաթը կարող է վնասել միայն այն ժամանակ, երբ նորածինը չափազանց է ծծում, այդ դէպքում հարկ կլինի երբեմնակի կաթից կտրել:

Ժ. ՓՈՔՐԻԿ ԱՆԱՍՏՈՒՆՆԵՐԻՆ ԿՐԹԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ:

Փոքրիկ անասուններին իրենց կեանքի առաջին շրջանում կերակրելու և կրթելու եղանակը մեծ ներգործութիւն ունի նրանց ապագայ զարգացման ու կազմաւածքի վրայ: Դրա համար էլ անասնատէրը հէնց առաջին օրից պէտք է աշխատէ, որ փոքրիկ անասնի կեանքը զարգացման տեսակէտից ապահոված լինի: Առաջին շաբաթներին ամենաընտիր կերը մօր կաթն է: Գոռակները, գառները, խոճկորները (խոզերը) սովորաբար թողնում են մօր հետ, մինչև որ կարողանում են իրենք իրենց ուրիշ կեր ուտել և ծծից կտրել:

Հորթերի վերաբերութեամբ ուրիշ ուղղութիւն պիտի բռնել, քանի որ կաթը անտեսութեան մէջ արդիւնաբեր նիւթ է կազմում: Սակայն այդտեղ էլ որոշ չափ պիտի պահպանւի, հորթերին պիտի թոյլ տալ, որ առժամանակ մօրը ծծեն, որովհետև այդ թէ իրենց համար օգտակար է և թէ կովի: Երբ հորթը ուղղակի ծծում է մօրը, գրգռում է նրա ծծերը և մեծ քանակութեամբ կաթ արտադրելուն նպաստում. մանաւանդ այդ օգտակար է առաջին ծնունդ ունեցող կովերի համար: Այդ բնական եղանակով հորթերին կերակրելը այն առաւելութիւնն ևս ունի, որ ուրիշ ոչ մի գժւարութիւն չէ ներկայացնում:

Այնտեղ, ուր անասունը պահելու գլխաւոր նպատակը կազմում է կաթը, արդէն ծննդեան չորրորդ շաբաթից հորթերին սովորեցնում են մանր ու մատղաշ խոտ ուտել և ջրախառն կաթ խմել, որին յետոյ փոխարինում են կաթի շիճուկը կամ ալրաշուրը: Օրական հորթին տալիք կաթի քանակը կախած է նրա հասակից: Մօրից իսկոյն յետ քաշած հորթին պիտի տալ օրական թարմ և դեռ տաք չորս շիշ կաթ, յետոյ այդ քանակը հետզհետէ պիտի աւելացնել մինչև վեցերորդ շաբաթը, որից յետոյ, ինչպէս վերև ասւած է, մաքուր կաթին հետզհետէ փո-

խարինում է կաթնաշուրը, շիճուկը, ալրի շփոթը աճարի, վարսակի կամ գարու ալրից: Նոյնպէս տալիս են սիսեռի ապուր (супъ) և վրան ընտիր խոտ:

Մեծ հորթերին պէտք է օրական գոնէ երեք անգամ շուր տալ, փոքրերին յաճախ, բայց քիչ քիչ: Առհասարակ ամեն մի նոր տեսակ կեր կամ շփոթ ուտացնելիս պէտք է հետզհետէ վարժեցնել:

Երեք ամսական հորթերին կարելի է տալ վարսակ կամ գարի, ալրի թեփ օրական 3—4 ֆունտ ջրով թրջած: Շփոթին կարելի է խառնել կտաւառի քուսպ և ընտիր խոտ, որը հետզհետէ պիտի շատացնել, այնպէս որ 3 ամսական հորթը ստանայ օրական 2—3 ֆունտ, իսկ առաջին տարւայ վերջին՝ 8—10 ֆունտ, այդ ժամանակամիջոցին կարելի է և հորթերին վարժեցնել ջրուկ կերակրի, քիչ անդաւար արմատապտուղների և արօտում արածելու:

Ծծից կտրած գառներին պէտք է մարզի ընտիր չոր խոտ և ծեծած վարսակ տալ, գառները աւելի չոր կեր են պահանջում, քան հորթերը: Իւրաքանչիւր տասն հատ գառան օրական պիտի տալ մօտ 5 ֆունտ խոտ և 1½ ֆունտ ծեծած հացահատիկներ:

Գոռակների մօրը ծծելու ժամանակը զանազան է լինում: Ձիու գործարաններում (զաւօդում) քուռակներին ծծեցնում են 5—6 ամիս, զիւղատնտեսութեան մէջ այդ անկարելի է, որովհետև երբ երկար ծծում են և այն աշխատութեան ժամանակ, մայրերը դրանից մաշում են, մանաւանդ, եթէ ծնելուց յետոյ նորից իսկոյն գուգաւորում են (այդրի են ձգում):

Յամենայն դէպս չպէտք է քուռակը ծծից կտրել մինչև երեք ամիսը չանցնի, որովհետև այդ բանը կարող է փաս բերել նրա ապագայ զարգացմանը: Ծծից կտրելն էլ հետզհետէ պիտի լինի և ոչ մի անգամից:

Երբ քուռակը սկսում է վարսակ կամ գարի ուտել,

պէտք է տալ օրական 3—5 ֆունտ, իսկ երկու տարեկան քուռակը օրական 10 ֆունտ գարու պէտք ունի:

Ընդարձակ, մաքուր, լոյս, ազատ ու առատ օդ ունեցող բնակարանը անասնի զարգացման և ոյժի վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, իսկ քաղցը վերաբերմունքը՝ կենդանու բնաւորութիւնը մեղմացնում, հնազանդ է շինում:

Խոնկորներին սովորաբար թողնում են չորս շաբաթ մօրը ծծելու, եթէ մանրերը առաջին անգամն են ծնում, մեծ մերուսները (մայրերը) կարող են 6—8 շաբաթ կերակրել, եթէ խոնկորների մի մասը մորթելու համար է նշանակւած: Երկուշաբաթական խոնկորներին կարելի է վարժեցնել և ուրիշ կերի. այդ նպատակով տաշտի մէջ կովի կաթ են թափում և նրանց խմացնում հափուռով (բուռով): Երբ նրանք արդէն սովորում են առանց օգնութեան խմելու, կաթի մէջ հաց են բրդում, յետոյ գարու կամ վարսակի ալիւր խառնում և միքանի ժամանակից արդէն կարող են իրենց մօր հետ կերակրւել: Նոր ծնած խոնկորները շատ զգայուն են ցրտի, դրա համար էլ ցուրտ ու անձրեային ժամանակ պէտք է չոր ու տաք խոզանոցում պահել ու տակը միշտ առատ յարդ կամ ծղօտ փռել:

ԺԱ. ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԻՆ ԲԺՇԿԵԼՈՒ

ՊԱՆԱՐԱԿԵԼԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ:

Անասուններին բժշկելու նպատակով և նրանց վրայ գործադրւած վիրահատական միքանի միջոցները ոչ միայն բոլորովին անօգուտ տեղից տանջանք են պատճառում անասնին, այլ յաճախ աննշան հիւանդութիւնն անգամ չբժշկելով, ծանր հիւանդութեանց առիթ են դառնում:

Թէ որքան այդ խաբուսիկ և նախապաշարմանց վրայ

հիմնւած միջոցները վնասաբեր են, այդ կարող է ամեն մէկը, որ չէ խաբուած գանազան շարլատանների, պայտառների ու ջառռահների խօսքերից, ինքը գնահատել տնձած գործին խելացի կերպով վերաբերւելով:

Անկանոն բժշկութեան և վիրաբուժութեան եղանակները հետեւեալներն են:

Ձիերի ախորժակը գրգռելը: Դրա համար քիթը ծռած մեխով ձիու վերի քիմքը (դամաղը) ծակում են ախորժակը գրգռելու նպատակով: Մեխով ծակոտելու կամ չանդուելու դէպքում, կարող են քիմքի մեծ արիւնատար անոթները (դամարները) կտրատւել, որի առաջն իսկոյն պէտք է առնել, ապա թէ ոչ արիւնահոսութիւն կարող է առաջ գալ:

Քրածակների չանգուելը եւ նդելը եղունգով կամ ձիւ պոտով և ապա վէրքերին աղ քսելը այն նպատակով է, որ ձիու ծակուցը (սանջուն) կտրւի կամ տաւարի փորի ուռչելը անցնի: Այդ գործողութիւնը ունի իր վատ հետեւանքը. քիթ աճառոտ (զրճղրճան) միջնապատը վնասւելով, ընկնում է, որից առաջանում է քիթի մամոց (canthie), շնչարգելութիւն, անասունը անընդունակ է դառնում ծանր աշխատութեան և արագ վաղելու և դրանով իր արժէքը կորցնում է:

Արեւաւունքի կտրելը: Որպէսզի ձիու ծակուցը և տաւարի փորուռուցքը անցնի, դրա համար կտրում են աչքի անկիւնում գտնուող այն թաղանթը, որ երրորդ արտեանունք է ասում և որը ծառայում է աչքի մէջ ընկնող փոշին ու մանր միջատները հեռացնելուն: Այդ արտեանունքից զրկւելը, բացի անասնին պատճառած տանտեանունքից զրկւելը, բացի անասնին պատճառում, ջանքից, եթէ նոյն ժամին կտրութիւն չէ պատճառում, այնուամենայնիւ նրա տեսողութեան վրայ վատ է ներգործում:

Հեշտ է հասկանալ, որ աչքի պահպանութեան հա-

մար ծառայող թաղանթի կտրելը ոչ մի ներգործութիւն չէ կարող ունենալ ստամոքսի կամ աղիքների ցաւերի վրայ, որը առաջ է գալիս շատակերութիւնից կամ մրսելուց:

Չիաների ծնօտի սակի գեղձերը ծակոտելը սուր գործիքով, ծակուցներից բժշկելու նպատակով, նոյնպէս ոչ մի ազդեցութիւն չունեն այդ օրինակ ցաւի վրայ:

Բիզով ծակոտելը ձիու գաւազանի ու ազդերները (բուղերը) և ծակած տեղը սպիրտ լցնելն ու վառելը այն նպատակով է, որ գաւազանի կաթլածը, միզափամփուշտի կամ երիկամուկների բորբոքումը անցնի: Այդ բարբարոս գործողութիւնը յիշեալ հիւանդութիւնները ոչ թէ չէ բժշկում, այլ և, բացի պատճառած սաստիկ տանջանքից, այրած տեղերի բժշկելն ևս զժւար է գառնում և թէ այդ այրած տեղերում այլևս մազ չի բնում:

Հեշտոցի մէջ գտնւած երկար ու կոշոր գնդակների կամ խուլերի եղունգով պոկելը, որոնք, սխալմամբ կարծում են, թէ հիւանդութեան նշաններ են, այն ինչ դրանք ծառայում են պտղապատեանի ամբողջեան համար: Այդ խուլերը պոկելիս սաստիկ ցաւեցնում են կենդանուն և արգանդի հիւանդութիւն առաջ բերում, այն է բորբոքում, նեխում և անդգայութիւն, որոնք վերջանում են յաճախ կենդանու մահով:

Ծնօտի սակի գեղձերի կտրելը ձիու փորլուծութեան (МЫТЬ) կամ խլացաւի (САПЬ) դէմ: Այդ գործողութիւնը յիշեալ հիւանդութիւնների առաջը չէ առնում, որովհետեւ այդ գեղձերի ուռչելը և պնդանալը միայն փորլուծութեան և խլացաւի նշաններն են և ոչ պատճառ: Իսկ ջառռահները խլացաւը ծածկելու համար կտրում են այդ գեղձերը (խուլերը):

Լնդերի ուռոյցը քաշելու համար տաւարի յետոյքի աղիքից արիւն են առնում, որպէսզի արիւն լուծելը կամ

սիբիրական ախար բժշկի: Յետոյքի աղիքի զրգուով այդ հիւանդութիւններից չէ բժշկում, այլ այդ գործողութիւնը կատարողին սիբիրական ախտով վարակելու վտանգին է ենթարկում:

Ոսկերի ուղղելը, որ յաճախ գործադրում են կողելու դէպքերում: Այդ նպատակով սովորաբար կամ ոտը կապելով յօդերի ուղղութեամբ, թոկով քաշում են դէպի ծառը, կամ հիւանդ ոտը փաթաթում են կողքի առողջ ոտի հետ և անասնին ստիպում փոսի կամ քոթուկի վրայից ցատկելու կամ վերջապէս հիւանդ ոտի դէմը եղող առողջ ոտը կապում են իրանին և ստիպում, որ անասունը հիւանդ ոտով վազ տայ: Այդպիսի բժշկութեան անհեթեթ եղանակը ըստ ինքեան հասկանալի է առողջամիտներին:

Կայ և մի պախարակելի սովորութիւն, որ ամեն գարնան արիւն են առնում անասնից: Գարնանը երբ անասունը երկրագործական աշխատանքների համար աւելի ոյժ է պահանջում, երբ նա ձմեռայ աղքատիկ կերից անցնում է կանաչ կերի, արիւն առնելը շատ փաստակար է և նրան ենթարկում է այս ու այն մաշող հիւանդութեան:

Անասունների պէսպէս հիւանդութեանց, նրանց պատճառների, նշանների ու բժշկութեան մասին կիսօսւի գրքիս երկրորդ մասում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կենդանիներին իրենց բնութեան համապատասխան	
կերակրելը	3—5
Կերակրի քանակը	5—8
Ինչպես պետք է կերակրել	8—10
Անկանոն կերակրելու փաստակարարությունը	10—11
Չոր կերի յարաբերությունը թացի հետ	11
Կերի պատրաստությունը	11—16
Չանագան կերերի խառնուրդը	16—19
Կանաչ կեր ուտացնելիս զգուշութիւններ	19—21
Չոր խոտը	21—24
Ծղօքը կամ դարմանը	24—25
Արմատապտուղ բոյսերը	25—28
Գործարանական մնացորդներ	28—31
Հացահատիկներ	31—32
Պատիճաւոր հատիկներ	32—33
Չուր տալը	33—35
Արօտատեղը	35—36
Անասունների բնակարանը	37—40
Անասուններին մաքրելը (թիմարել)	40—42
Ձիերին ու տաւարին աշխատեցնելու ժամանակը	42—43
Անասուններին սերունդը բազմացնելու համար դոր-	
ծաղրելը	43—44
Անասունների յղիանալը եւ ծննդաբերությունը	44—48
Նորածինների հիւանդությունների մասին	48—49
Փոքրիկ անասուններին կրթելու մասին	50—52
Անասուններին բժշկելու պախարակելի միջոցներին	
մասին	52—55

20. Մամիկոնեան իշխաններ Մուշեղ և Մանուէլ —Մ. Բ. Ղազարեանի	—ր. 30 է.
21. Միքայէլ Նալբանդեանի տնտեսական թէ- օրիւն—Եր. Պալեանի	— „ 25 „
22. Անասնապահութիւն—Ի. Բ. Լիւքսմուրդո- վի (Թարգման.) Մասն I—Ընտ. կենդան. խնամքը և հիւանդութ. պաշտ. միջոցն	— „ 30 „
23. ГОЛОДЬ—Ս. Չալարեանի	— „ 30 „
24. Կանոնադիր շտեմարան, գանձարանի—Ս. Չալարեանի	— „ 2 „
25. Վարկատու ընկերութեան կանոնադրու- թիւն (փոխադրութիւն)	— „ 30 „
26. Հուցահատիկների մարգային կուլտուրան —Գ. Ղարաբեգեանի	— „ 5 „
27. Ինչ բան է գէմատիւն—Ի. Բեթիօկեան (Թարգմանութիւն)	— „ 5 „
28. Ինչ մի խնդիր—բօմանս. խօսք Յ. Թու- մանեանի, ներդաշնակութիւն Ա. Մայի- շեանի	— „ 40 „
29. Ոգի Հայաստանի—գունատիպ նկար	— „ 50 „
30. Արտաշէսի յուզարկաւորությունը—գունա- տիպ նկար	— „ 25 „

Պահեստը գտնուում է Միութեան գրասենեակում:

Հասցեն՝ Баку, Армянский Культурный Союз.

«Ազգային գրադարան

NL0295849

21.219

Էլեկտրական սպարան „Բազա“.

ԴԻՆԵ Է 30 ԿՈՊ.